

บทที่ 1

บทนำ

ปัญหาและความเป็นมาของปัญหา

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาการทำลายป่าหรือการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ นับเป็นปัญหาที่รุนแรงมาก ไม่ว่าจะเป็นระดับโลกหรือของประเทศไทยเอง ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2523-2533 พื้นที่ป่าของโลกที่ถูกทำลายนั้นมีขนาดเท่าพื้นที่ของ 7 ประเทศรวมกัน คือพื้นที่ของประเทศมาเลเซีย ฟิลิปปินส์ กานา คองโก เอกวาดอร์ แอลซาวาดอร์ และประเทศนิการากัว (Prato, 1994 อ้างถึงในโสภิต ทอพาน, 2537 : 4-6) ซึ่งนับว่ามีจำนวนมหาศาล การทำลายป่าส่วนใหญ่ (70-80%) มีสาเหตุมาจากการบุกรุกเพื่อการเพาะปลูก (Kendall and Pimental, 1994 : 198-205) การตัดไม้เพื่อการส่งออก และการใช้ไม้ทำเชื้อเพลิง ตามลำดับ การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ นอกจากจะก่อให้เกิดปัญหาการขาดความสมดุลของระบบนิเวศ ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาหน้าดินถูกชะล้างพังทลาย ความแปรปรวนของลมฟ้าอากาศ ความแห้งแล้งและการลดต่ำลงของผลผลิตทางการเกษตรแล้ว การแย่งชิงผลประโยชน์จากป่าและความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายของรัฐต่อการจัดการป่าและที่ดิน ตลอดจนการที่กรมป่าไม้ขาดกำลังคน ทูนและสมรรถภาพในการควบคุมดูแลป่า ยังได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในหลายพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐหรือเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนอิทธิพลหรือชาวอื้อฉาวเกี่ยวกับการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าของนักการเมือง เป็นต้น (เสนห์ จามริก, 2536 : 127) ซึ่งในปัจจุบันรัฐได้มีการปรับเปลี่ยนแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนบทบาทของรัฐ จากผู้บริหารจัดการในลักษณะผูกขาดและรวมศูนย์ มาเป็นผู้สนับสนุนให้ชุมชนทำการจัดการโดยส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ และดำเนินงานอย่างเต็มที่ ดังนั้น กรมป่าไม้ได้จัดให้มีแผนการดำเนินงานโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในปีงบประมาณ 2542 โดยมีวัตถุประสงค์ให้ชุมชนในชนบทของประเทศไทยมีป่าไม้เป็นของตนเอง เพื่อให้เป็นแหล่งอาหารและไม่ใช้สอยตามธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องและสนับสนุนแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของชาติ การดำเนินงานโครงการเป็นแบบพหุภาคีจากภาคเอกชน องค์กรชุมชน และภาคราชการ ซึ่งในการดำเนินการโดยองค์การชุมชนนั้น ได้เน้นให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานและการเรียนรู้ร่วมกัน อันจะเป็นผลให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น สามารถพึ่งพาตนเองได้ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและนำไปสู่การพัฒนาให้ระบบ

นิเวศและสิ่งแวดล้อมมีความสมดุลอย่างยั่งยืน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการทำการศึกษาว่าตัวแปรใดที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ในจังหวัดนราธิวาส

ปัจจุบัน พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา กล่าวคือ ในปี 2504 มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศ 53.33% ของพื้นที่ทั้งหมด คิดเป็นพื้นที่ป่าไม้ ประมาณ 171,017,812 ไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534 : 1) ต่อมาในปี 2541 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือ เพียง 25.23% ของพื้นที่ทั้งหมด คิดเป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 80.3 ล้านไร่ และยังคงมีแนวโน้มที่จะลดลงต่อไปในอัตราประมาณ 250,000 ไร่ต่อปี (จากตาราง 1) ทั้งนี้เนื่องจากการขยายตัวของประชากรและความต้องการที่ดินทำกินเพิ่มสูงขึ้น สำหรับพื้นที่ป่าไม้ภาคใต้ลดลงอย่างมากในช่วง 32 ปี คือระหว่างปี พ.ศ.2504-2536 พื้นที่ป่าไม้ในภาคใต้ลดลงจากร้อยละ 41.9 ของพื้นที่ภาค เหลือเพียงร้อยละ 18 ของพื้นที่ภาค (กรมป่าไม้, 2536 : 5) พื้นที่ทางการเกษตรในภาคใต้ส่วนใหญ่ประกอบด้วยพื้นที่สวนยางพาราประมาณ 11 ล้านไร่ สวนปาล์มน้ำมัน 7 แสนไร่ (อัมพร แก้วหนู, 2535, อ้างถึงใน นิธิ ฤทธิพรพันธุ์, 2536 : 15) สาเหตุของการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ในภาคใต้ได้แก่ ภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ลมพายุ แต่สาเหตุหลักที่สำคัญคือ การบุกเบิกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และกาแฟ ซึ่งการขยายตัวของพื้นที่ปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่ายังคงมีความต่อเนื่องตามแรงกดดันของปัญหาประชากรที่เพิ่มขึ้นประมาณ 2% ต่อปี จากการสำรวจในปี 2521 มีสวนยางพาราอยู่ในเขตป่าสงวนและป่าอนุรักษ์ถึง 35% ของพื้นที่ปลูกยางพาราทั้งภาคใต้โดยพื้นที่ป่าไม้ในภาคใต้เมื่อก่อนปี 2500 มีประมาณ 22 ล้านไร่ ลดลงเหลือเพียง 9 ล้านไร่ เท่านั้น (สมนึก ทับพันธุ์ และฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2534 : 42)

ตาราง 1 พื้นที่ป่าของประเทศไทยปี พ.ศ.2504-2541

ปี พ.ศ.	พื้นที่ป่า (ล้านไร่)	ร้อยละของพื้นที่ป่าต่อพื้นที่ประเทศ
2504	171.0	53.3
2516	138.6	43.2
2519	124.0	38.6
2521	109.5	34.1
2522	97.9	30.5
2528	94.3	29.4
2532	89.6	28.0
2534	85.4	26.6
2538	82.2	25.69
2541	80.3	25.23

ที่มา : กรมป่าไม้ 2542

ประเทศไทยได้พยายามเพิ่มพื้นที่ป่าไม้เพื่อทดแทนของเดิมเช่น การปลูกป่า ซึ่งการปลูกป่าต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก คนที่จะมาดูแลพื้นที่ป่าปลูกก็มีจำนวนจำกัด อีกทั้งการขาดข้อมูลความรู้ความเข้าใจในเรื่องกระบวนการทางธรรมชาติของป่า จึงทำให้การปลูกป่าไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2538 : 34) แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายแก้ไขปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าไม้โดยรูปแบบต่างๆแต่ก็ไม่สามารถกระทำได้สำเร็จเพราะขาดความร่วมมือจากประชาชนในท้องถิ่น หน่วยงานของรัฐได้ใช้กลยุทธ์ และวิธีการบริหารจัดการที่ดินในรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น นิคมสหกรณ์ นิคมสร้างตนเอง โครงการปฏิรูปที่ดิน การให้สิทธิทำกินในส่วนที่ได้ทำกินแล้วหรือ สทก.1 จัดเป็นหมู่บ้านป่าไม้และโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมหรือ คจก. และนโยบายของรัฐบางอย่างไม่ว่าจะเป็นนโยบายสัมปทานป่า นโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์ นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และการสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆได้มีส่วนทำให้พื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างรวดเร็วเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ ทั้งในส่วนราชการกับส่วนราชการ ส่วนราชการกับประชาชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด กลายเป็นปัญหาเรื้อรังผูกพันทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายของรัฐต่อการจัดสรรทรัพยากร

ป่าไม้ โดยกรมป่าไม้ขาดกำลังคนและสมรรถภาพในการดูแลป่า ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงในหลายพื้นที่ ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าและข้อขัดแย้งในการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่ามิได้ลดลงกลับมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงมากขึ้น (อำพล เสนาณรงค์, 2536 : 8-12 ; เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534 : 1-38 ; มงคล ตำนานินทร์ และคณะ, 2536 : 5-7) สาเหตุที่เป็นดังนี้เพราะผู้กำหนดนโยบายไม่ได้พิจารณาปัญหาที่เป็นระบบ โดยมักจะมองว่าชุมชนกับป่าต้องแยกกัน อันเป็นทัศนะที่สวนทางกับสภาพความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรมที่คนกับป่านั้นอยู่กันมานานโดยมีวัฒนธรรมพื้นบ้าน ประเพณี รูปแบบการจัดการโดยองค์กรของชุมชน และวิธีการทำมาหากินมากมายที่เอื้อให้คนอยู่กับป่าได้อย่างกลมกลืน โดยไม่ทำลายระบบนิเวศของป่า การแก้ปัญหาป่าไม้ด้วยการขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ เพื่อที่จะปลูกสวนป่าไม่ใช่วิธีที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าได้เลย จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจกับการแก้ไขปัญหาที่ทำกินและยกระดับรายได้ของชาวชนบท ส่งเสริมและพัฒนาสมรรถนะของเกษตรกรในการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่ดินมิให้เสื่อมสภาพ สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนในรูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชนที่ทำกินอยู่ในเขตพื้นที่ป่า (พระไพศาล วิสาโล และสมควร ใฝ่งามดี, 2536 : 42-43 ; มงคล ตำนานินทร์ และคณะ, 2536 : 65-84 ; เสน่ห์ จามริก และคณะ, 2536 : 173-186)

จังหวัดนราธิวาสเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยที่มีปัญหาในการดูแลรักษาสภาพป่าดั้งเดิมคล้ายๆกับจังหวัดอื่น ที่มีสภาพป่าธรรมชาติเหลืออยู่ พื้นที่ของจังหวัดนราธิวาสมีทั้งสิ้นประมาณ 2,797,144 ไร่ หรือประมาณ 4,475.430 ตร.กม. มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่เพียง 1,835.37 ตร.กม. แต่เป็นพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์เหลืออยู่เพียง 718 ตร.กม. หรือ 16 % ของพื้นที่ทั้งจังหวัด หรือถ้าเทียบกับพื้นที่จังหวัดที่มีอยู่ 13 อำเภอแล้วเอาพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่กระจัดกระจายขณะนี้เข้ามารวมกันจังหวัดนราธิวาสมีเนื้อที่เหลืออยู่เพียงประมาณเท่ากับพื้นที่ 3 อำเภอ รวมกันเท่านั้น ซึ่งสาเหตุของการทำลายป่านั้นเกี่ยวเนื่องมาจากสภาพเศรษฐกิจเป็นปัญหาหลัก ความยากจนระดับการศึกษา เป็นต้น พื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ก็จะถูกรายล้อมเข้าบุกรุก แล้วถางยึดครองเพื่อทำการเกษตรกรรม ทำสวน ทำนา และทำประโยชน์อย่างอื่น จนเกรงว่าหากสมดุลงานชาติเสียไปโดยพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ไม่สมดุลกับพื้นที่เกษตรกรรม หรือพื้นที่เพื่อการพัฒนาอื่นๆ แล้วจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในระยะยาวทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องหลายๆ หน่วยงานก็ได้ประสานงานร่วมมือกันที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาโดยภาพรวมและแนวทางการพัฒนาป่าชุมชนที่จังหวัดดำเนินการตามแนวทางของกรมป่าไม้ก็เป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยกระตุ้นและช่วยส่งเสริมราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายได้ช่วยกันสร้างป่ารักป่ามีความหวงแหนและช่วยกันรักษาป่าต่อไปในอนาคต อันจะเกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยตรงและส่งผลดีทางอ้อมต่อชุมชนใกล้เคียง (สำนักงานป่าไม้จังหวัดนราธิวาส : 2542)

ปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้นทำให้โครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะมีปริมาณพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น โดยการส่งเสริมการปลูกป่าในลักษณะ Food Bank หรือ "แหล่งรวมไม้กินได้" เพื่อให้ประชาชนได้ร่วมกันปลูกต้นไม้ท้องถิ่นใช้เป็นอาหารของชุมชนได้ใน

พื้นที่ที่ชุมชนได้ร่วมกันสงวนและรักษาไว้เพื่อเป็นประโยชน์ของชุมชน และสามารถเป็นไม้ใช้สอยได้ในขณะเดียวกันเป็นการตอบสนองนโยบายการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจชุมชนและของชาติได้อีกทางหนึ่ง ดังนั้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการ และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ นั้น จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาที่เน้นความยั่งยืนและเป็นธรรม และเป็นรากฐานสำคัญในการยุติความขัดแย้งในสังคมไทย อีกทั้งยังนำไปสู่กระบวนการปรับปรุงแก้ไขปัญหาและข้อจำกัดต่างๆ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง (เสนห์ จามริก, 2536) ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนก็น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ประชาชนในสังคมมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ต่อไปในอนาคต

จากสภาพดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่า ตัวแปรใดที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส และประชาชนจะมีส่วนร่วมในระดับใด การวิจัยครั้งนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคนและการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งของคณะศึกษาศาสตร์เพื่อพัฒนาชุมชน เมื่อทำการวิจัยแล้วสามารถนำผลที่ได้ไปเป็นข้อมูลเพื่อเสนอแนวทางในการฝึกอบรมบุคลากร ปรับปรุง แก้ไข พัฒนาโครงการป่าชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนให้สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น ดังนั้นการศึกษามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการนี้ จึงเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างประชาชนกับประชาชน ชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในการแย่งสิทธิการเป็นเจ้าของและผู้จัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยการสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในครั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนตระหนักในปัญหาของตนเอง ใช้ความสามารถของตนเองในการคิด ตัดสินใจและดำเนินงานอย่างเต็มที่และเป็นหนทางนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างถาวรต่อไป

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจ และเชื่อมโยงไปสู่กรอบแนวคิดในการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมเอกสาร งานวิจัย และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. โครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
  - 2.1 ความหมายของป่าชุมชน
  - 2.2 แนวคิดหลักของป่าชุมชน

- 2.3 กฎ ระเบียบ ข้อบังคับในการรักษาป่าชุมชน
- 2.4 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
- 2.5 การปลูก การบำรุงรักษาป่าชุมชน
- 2.6 รูปแบบองค์กรชุมชนที่ดูแลจัดการป่า
- 3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
  - 3.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม
  - 3.2 แนวคิดหลักของการมีส่วนร่วม
  - 3.3 ลักษณะรูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม
  - 3.4 การประเมินการมีส่วนร่วม
- 4. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม
  - 4.1 ทฤษฎีการมีส่วนร่วม (Participation Theory)
  - 4.2 ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (The Theory of Social Action)
  - 4.3 ทฤษฎีจิตวิทยาทางสังคม (Theory of Social Psychology)
  - 4.4 ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)
- 5. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน
  - 5.1 อายุ
  - 5.2 รายได้
  - 5.3 ระดับการศึกษา
  - 5.4 การเป็นผู้นำกลุ่ม
  - 5.5 การเป็นสมาชิกกลุ่ม
  - 5.6 การได้รับการฝึกอบรม
  - 5.7 การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ

1. โครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน (Food Bank Program)

กรมป่าไม้ ได้ริเริ่มโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนขึ้น ในปีงบประมาณ 2542 โดยการส่งเสริมการปลูกป่าในลักษณะ Food Bank หรือ "แหล่งรวมไม้กินได้" ในพื้นที่ป่าตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2507 ได้รับการยินยอมเป็นหนังสือ อย่างเป็นทางการ ไม่เป็นพื้นที่อนุรักษ์ ตามมติคณะรัฐมนตรี และในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ตำบลต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้ชุมชน ปลูกไม้กินได้ชนิดต่างๆเป็นแหล่งอาหารและไม้ใช้สอยตามธรรมชาติอย่างยั่งยืน เป็นการสนองตอบต่อนโยบายการแก้ปัญหาของกรมป่าไม้ของชุมชน โดยให้จังหวัดต่างๆทำการสำรวจพื้นที่ เพื่อดำเนินการ

โครงการนำร่องในปีงบประมาณ 2542 จำนวน 400 หมู่บ้าน โครงการปลูกป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนเน้นการปลูกป่าพื้นเมืองเพื่อเป็นแหล่งอาหารของชุมชน และเป็นการอนุรักษ์พืช ผักพื้นเมืองเพื่อเป็นแหล่งอาหารของชุมชน และเป็นการอนุรักษ์พืชผักพื้นเมืองนานาชนิดที่กำลังจะสูญพันธุ์ นอกจากนี้เพื่อผลพลอยได้ทางด้านอื่น เช่น ยากกลางบ้าน สีย้อมผ้าตามธรรมชาติ เครื่องใช้สอยทางด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ และทางเศรษฐกิจ ป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนจะเป็นไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เถา และไม้ล้มลุกซึ่งล้วนแต่เป็นพืชผักพื้นบ้านที่ชาวชนบท มีความชื่นชอบ และรู้จักกันดีในการนำมาบริโภค ให้คุณค่าทางอาหาร และยากกลางบ้าน

หลักการและเหตุผล

ในอดีตวิถีชีวิตของคนหรือชุมชนในชนบท ได้มีวัฒนธรรมการดำรงชีพ โดยอาศัย การพึ่งพิงปัจจัย 4 จากป่าไม้เป็นหลัก คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค รวมทั้งที่อยู่อาศัย ป่าเปรียบเสมือนซูเปอร์มาร์เก็ตขนาดใหญ่ที่ไม่ต้องจ่ายเงินในการจัดซื้อแต่ประการใด ในระบบ นิเวศของป่าไม้ มีองค์ประกอบสำคัญทั้งของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต คือ พืช สัตว์ แหล่งน้ำ ดิน แร่ธาตุ อากาศที่บริสุทธิ์ รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ ที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีพของ มนุษยชาติทั้งสิ้น แต่การพัฒนาประเทศไม่ว่าด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่ผ่านมามีการอาศัย การใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศเป็นหลัก การใช้ทรัพยากรดังกล่าว ปราศจากการควบคุมและการจัดการที่ยั่งยืน จึงมีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อประชากร ของประเทศอย่างเห็นได้ชัด เช่น ความแห้งแล้ง น้ำท่วม การพังทลายของดิน การขาดแคลน ทรัพยากรธรรมชาติ ความยากจน ฯลฯ ซึ่งขณะนี้ประเทศไทยจำเป็นต้องใช้งบประมาณ จำนวนมหาศาลในการที่จะฟื้นฟูทรัพยากร

ดังกล่าวให้มีศักยภาพและสมรรถภาพเช่นเดิม แต่คงจะต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน

จากผลการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเฉพาะ ประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเกษตรกรรมที่ต้องการใช้พื้นที่ในการทำการเกษตร เมื่อต้องการเพิ่ม ผลผลิต จึงจำเป็นที่จะขยายพื้นที่ป่าไม้เพื่อเปลี่ยนไปทำการเกษตรเชิงเดี่ยวมากขึ้น จึงทำให้ เกษตรกรส่วนใหญ่ขาดความตระหนักถึงแหล่งปัจจัย 4 ที่ชุมชนของตนเองเคยพึ่งพิงมาในอดีต โดยการบุกรุกแผ้วถางป่าและครอบครองพื้นที่ป่า ทำให้แหล่งอาหารหรือซูเปอร์มาร์เก็ตธรรมชาติที่เคยมีหมดไป ขณะนี้ผลปรากฏชัดว่าชุมชนต้องทำการซื้ออาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่ง ห่ม และการก่อสร้างเพื่ออยู่อาศัยด้วยราคาที่สูง ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นต่อไปอีก ประกอบกับประเทศประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจเช่นนี้ ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้รับผลกระทบ อย่างเห็นได้ชัด อาทิเช่น ความยากจน คน

ว่างงาน ไม่มีสภาพคล่องทางเศรษฐกิจ ดังนั้นรัฐบาลจึงได้มุ่งเน้นให้มีการส่งเสริมการทำการ เกษตรและชุมชน เพื่อให้มีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคที่เหลือจึงทำการขายต่อไป

ดังนั้น โครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ก็เป็นอีกโครงการหนึ่งที่จะช่วยให้ประชา ชนในชุมชนได้ร่วมกันปลูกต้นไม้ท้องถิ่นใช้เป็นอาหารของชุมชนได้ในพื้นที่ที่ชุมชนได้ร่วมกัน

สงวนและรักษาไว้เพื่อเป็นประโยชน์ของชุมชน และสามารถใช้เป็นไม้ใช้สอยได้ในขณะเดียวกัน เป็นการสนองตอบต่อนโยบายการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนและของชาติได้อีกทางหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของโครงการ

- 1) เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนในทุกตำบลทั่วประเทศมีป่าพื้นบ้าน เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร และไม้ใช้สอยตามธรรมชาติอย่างยั่งยืน
- 2) เพื่อพัฒนาและสนับสนุน ศักยภาพขององค์กรชุมชนให้มีความสามารถในการจัดการป่าพื้นบ้านในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- 3) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน องค์กรเอกชนและ องค์กรของรัฐ

การดำเนินงาน

การดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาสนั้น ได้เริ่มดำเนินการในปีงบประมาณ 2542 โดยมีเป้าหมายตามแผนที่ทางกรมป่าไม้ได้วางไว้เป็นระยะเวลา 4 ปี ซึ่งทางกรมป่าไม้ได้กำหนดให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับผู้ปฏิบัติ อาทิ ป่าไม้อำเภอหรือเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เป็นผู้เข้าทำการส่งเสริมให้ชุมชนได้มีความรู้ความเข้าใจ ตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งอาหารป่าตามธรรมชาติที่ควรจะต้องสงวนรักษาเอาไว้ หรือปลูกสร้างใหม่ขึ้นมาเพื่อเป็นคุณสมบัติของชุมชน สำหรับชนิดพันธุ์ไม้ซึ่งเป็นอาหารป่านั้นชุมชนสามารถเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับความต้องการต่อการบริโภคของชุมชน สำหรับกระบวนการพัฒนาป่าพื้นบ้านของชุมชนนั้น จะเป็นการพัฒนาภูมิปัญญาและศักยภาพของชุมชนในด้านการป้องกัน การอนุรักษ์ การจัดการ และการใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารป่าพื้นบ้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์สำหรับชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ขั้นตอนการดำเนินงาน

- 1) จังหวัดสั่งการให้ป่าไม้อำเภอประสานงานกับสำนักงานป่าไม้เขตฯ ดำเนินการประชาสัมพันธ์ให้ทุกตำบลให้ทราบถึงนโยบายและแนวทางของกรมป่าไม้ในการส่งเสริมตามโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน
- 2) ป่าไม้อำเภอร่วมประสานงานกับ กำนันปลัด อบต. ในการสำรวจหมู่บ้านที่มีพื้นที่ป่าสาธารณะหรือป่าสงวนเสื่อมโทรมที่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก พื้นที่แปลงละประมาณ 3 ไร่ขึ้นไปและร่วมกับชุมชนลงขอบเขตในแผนที่ขนาด 1 : 4,000
- 3) ป่าไม้อำเภอร่วมกับ อบต. คัดเลือกผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่มต่างๆ ที่มีความสนใจจากหมู่บ้านเป้าหมายของโครงการฯ หมู่บ้านละ 10 คน เข้ารับการฝึกอบรม ซึ่งจัดโดยสำนักงานป่าไม้จังหวัด
- 4) ป่าไม้อำเภอสนับสนุนให้ อบต. จัดเวทียาชาวบ้านเพื่อเสวนาเรื่องโครงการและ

แนวทางการจัดทำโครงการ ตลอดจนการจัดทำแผนการจัดการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน อาทิ การเตรียมพื้นที่ การคัดเลือกชนิดพันธุ์ไม้ การเพาะชำกล้าไม้ การปลูกและบำรุงรักษา การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ของชุมชน การจัดทำแนวเขต การขอจัดการพื้นที่ตามแนวทางการจัดทำโครงการป่าชุมชน เป็นต้น

5) ป่าไม้อำเภอร่วมกับ อบต. สนับสนุนให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการประจำหมู่บ้าน เพื่อบริหารโครงการ

6) ป่าไม้อำเภอสนับสนุนการจัดทำเรือนเพาะชำชั่วคราวประจำหมู่บ้านและชนิดเมล็ดพันธุ์ไม้ตามที่ชุมชนต้องการ รวมทั้งส่งเสริมให้ชุมชนดำเนินการเพาะชำกล้าไม้ป่ากินได้ ไม้ผล ประมาณร้อยละ 50 และเป็นไม้ใช้สอย ประมาณร้อยละ 50

7) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนปลูกป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

8) ส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดการและบำรุงรักษาดูแลเป็นการต่อเนื่อง

9) ร่วมติดตามและประเมินผลการดำเนินงานร่วมกับชุมชน และรายงานให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

พื้นที่ดำเนินการ

1) มีขนาดพื้นที่ดำเนินการแปลงละ 3 ไร่ขึ้นไป

2) เป็นพื้นที่ป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พุทธศักราช 2484

3) เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตาม พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507

4) เป็นพื้นที่เอกชนจะต้องได้รับการยินยอมเป็นหนังสือเป็นทางการ

5) เป็นพื้นที่สาธารณะใช้ประโยชน์ร่วมกัน

6) ไม่เป็นพื้นที่อนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1) คณะกรรมการประจำหมู่บ้าน

2) อบต.ริโก่ อำเภอสุโขทัย อบต.มะนังตายอ อำเภอตากใบ และอบต. บาง

ขุนทอง อำเภอเมือง

3) สำนักงานป่าไม้อำเภอท้องที่ สุโขทัย ตากใบ และอำเภอเมือง

4) สำนักงานป่าไม้จังหวัดนราธิวาส

กิจกรรมที่ปฏิบัติในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

1) ส่งเสริมเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

2) สำรวจและจัดทำระบบข้อมูลของหมู่บ้านเป้าหมาย

3) พัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่ของรัฐ

4) พัฒนาศักยภาพของราษฎรและองค์กรท้องถิ่น

5) ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดทำเรือนเพาะชำของหมู่บ้าน

- 6) ส่งเสริมการเพาะชำกล้าไม้
- 7) ส่งเสริมการปลูกป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมาย มีแหล่งอาหารและไม้ใช้สอยตามธรรมชาติซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน
- 2) ชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมาย องค์กรชุมชน องค์กรการบริหารส่วนตำบล หรือสภาตำบลเกิดการประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องร่วมกันวางแผนแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาการขัดแย้งเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ในที่สุด
- 2) เกิดกลุ่มองค์กรชุมชน ซึ่งมีความรู้ความเข้าใจ สามารถจัดการป่าชุมชนในรูปแบบป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ได้อย่างถูกวิธีและสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมรวมทั้งวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นนั้น
- 4) เกิดการกระจายรายได้ ลดรายจ่ายของครัวเรือน และเป็นการกระจายอำนาจการบริหารจัดการสู่ท้องถิ่น ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลและรัฐเป็นผู้ให้การส่งเสริมสนับสนุนด้านวิชาการและวัสดุอุปกรณ์
- 5) เกิดการอนุรักษ์ และขยายพันธุ์พืชอาหารป่าพื้นบ้าน ให้คงอยู่ต่อไปในลักษณะแปลงรวบรวมพันธุ์ (CLONE COLLECTION)

2.แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

2.1 ความหมายของป่าชุมชน

FAO (1978 : 7) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า หมายถึง กิจการป่าไม้ใดๆก็ตามที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การปลูกป่าหรือการจัดการป่าประจำหมู่บ้านในท้องที่ซึ่งขาดแคลนไม้ใช้สอยหรือของป่า จนกระทั่งถึงการปลูกต้นไม้ในไร่นาหรือสวนปารายย่อย (farm forestry) เพื่อขายไม้เป็นรายได้ รวมถึงกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ใช้วัสดุป่าไม้เป็นวัตถุดิบ และกิจกรรมของหมู่บ้านหรือชุมชนในป่า แต่ไม่รวมกิจการป่าไม้ที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ หรือกิจการป่าไม้ที่ชุมชนได้รับผลตอบแทนเพียงเป็นค่าจ้างแรงงานเท่านั้น ป่าชุมชนยังรวมถึงกิจกรรมอื่นของรัฐที่กระตุ้นหรือช่วยเหลือกิจการป่าไม้ของท้องถิ่น

ส่วนฉลาดชาย รมิตานนท์ (2534 : 162) ผู้อำนวยการโครงการวิจัยป่าชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ให้คำนิยามไว้ว่า ป่าชุมชน คือป่าที่ชาวบ้านในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกันในการสร้างสรรค์ การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า ที่ดิน โดยการจัดตั้งองค์กรที่เป็นทางการหรือตามประเพณี ซึ่งมีอำนาจในการวางระเบียบ กฎเกณฑ์ การใช้ประโยชน์และ

จำแนกเขตแดนอย่างชัดเจนเป็นที่ยอมรับของชุมชนใกล้เคียง เพื่อตอบสนองการดำรงชีพอย่างเป็นธรรมและเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

สอดคล้องกับกรมป่าไม้ (2535 : 48) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่าหมายถึง พื้นที่ป่าที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชนและเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ ป่าชุมชนดังกล่าวจะเป็นป่าชุมชนดั้งเดิมหรือป่าที่ชุมชนได้ร่วมกันปลูกสร้างขึ้นมาก็ได้ และเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนโดยส่วนรวม

สำหรับมงคล ด่านธานินทร์ และคณะ (2536 : 367) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่าหมายถึง

- 1) พื้นที่ชาวบ้านอาศัยและทำมาหากินอยู่ ในกรณีนี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกผูกพันในทรัพยากรป่าไม้
- 2) เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเลือกใช้ประโยชน์ โดยไม่ได้ครอบครองพื้นที่ป่าทั้งหมด แต่ได้เลือกใช้ตามความจำเป็นของชุมชน
- 3) เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถจำแนกชนิดและขนาดของพื้นที่ได้

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน และเพื่อชุมชน มีการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า-ที่ดิน อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ซึ่งผู้วิจัยได้นำมากำหนดเป็นหลักในการนิยามศัพท์เฉพาะ

2.2 แนวคิดหลักของป่าชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธ์ (2536 : 28) ป่าชุมชนประกอบด้วย 5 แนวคิดหลัก ดังนี้

- 1) มิติทางวัฒนธรรม เป็นหลักการพื้นฐานของการศึกษาคั้งนี้มีลักษณะสำคัญ 6 ประการ ดังนี้ คือ

1.1) การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม (Holistic Approach) โดยไม่จำกัดอยู่ที่ด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ที่ไม่อาจแบ่งแยกออกพิจารณาได้เด็ดขาดจากกันเพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งชีวิตทางวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของสังคม

1.2) การเน้นที่วิธีคิดหรือระบบคิด ว่ามีความหลากหลายและซับซ้อน เป็นลักษณะสำคัญของการมองแบบองค์รวม หมายถึงหลักการและทางเลือกของการให้เหตุผลเกี่ยว

กับความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไขซึ่งแตกต่างจากระบบคุณค่าหรือค่านิยมตรงที่เป็นความเชื่อตายตัวแบบไม่มีเงื่อนไข ดังนั้นความคิดที่ว่าคนกับป่าอยู่ด้วยกันได้ หรือสิทธิของชุมชนจึงไม่ใช่ค่านิยม แต่เป็นวิถีคิดและทางเลือกที่วางอยู่บนเงื่อนไขของการยังชีพและความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบยั่งยืน

1.3) การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษา ในที่นี้หมายถึงวิถีคิดและมุมมองของชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นช่องทางสำคัญเบื้องต้นในการทำความเข้าใจต่อปัญหา ก่อนที่จะนำมาวิเคราะห์หาความเชื่อมโยงกับแง่มุมในส่วนอื่นต่อไป เพราะวิถีคิดของชาวบ้านนั้นถือเป็นการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ได้ผ่านการตรวจสอบและผ่านการพิสูจน์ในสภาพความเป็นจริงมาเป็นเวลานานจึงสามารถเป็นพื้นฐานหนึ่งของการศึกษาได้

1.4) การให้ความสำคัญกับเรื่องของอุดมการณ์ อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องการนับถือผี ความเชื่อเรื่องชืด หรือข้อห้ามและความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ และการยังชีพ ที่ถือว่าเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของการบังคับใช้ระเบียบและกฎเกณฑ์ในการจัดความสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว ตามนัยยะนี้อุดมการณ์อำนาจจะเกี่ยวข้องกับสิทธิและอำนาจของชุมชน

1.5) การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ (Ideological Reproduction) หมายถึง การปรับเปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้วิถีคิดว่าด้วยเขตอภัยทาน เป็นพลังในการต่อต้านการทำลายป่าในปัจจุบัน

1.6) การเห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรี และมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน ดังนั้นหากชนกลุ่มใดถูกความคิดมาครอบงำให้ต้องสูญเสียความเป็นคน เช่น การกล่าวหาว่าชาวบ้านเป็นพวกทำลายป่า ทั้งๆที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการอยู่กับป่า พวกเขา มีสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำนั้น ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรม รูปแบบต่างๆ เช่น ความเป็นชุมชนในการรวมตัวเพื่อการรักษาป่า และลักษณะทางชาติพันธุ์หนึ่งที่มีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า เพื่อแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของความเป็นมนุษย์ในวัฒนธรรมของตนเอง

2) ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน (Communal Property System) เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร ทรัพย์สินส่วนรวม (Common Property) แบบหนึ่งแต่ก็ต่างจากทรัพย์สินส่วนรวมแบบอื่นๆไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินสาธารณะก็ดี (Open - access Common Property) เพราะทรัพย์สินแบบนี้ทุกคนมีสิทธิใช้อย่างมีกฎเกณฑ์ หรือทรัพย์สินของรัฐก็ดี (State Property) ที่มีรัฐเป็นเจ้าของและเป็นผู้จัดการ ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนนี้มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งมักจะเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาว

นานของชุมชนท้องถิ่นทั่วโลกและมีความพยายามศึกษาเพื่อทำความเข้าใจระบบการจัดทำ
 ทรัพยากร ที่ใช้ระบบทรัพย์สินดังกล่าวในการจัดการทรัพยากรหลายประเภทในภาคเหนือก็มี
 ระบบทรัพย์สินทำนองเดียวกันนี้เรียกว่าสิทธิหน้าหมู่ แต่มักจะถูกรัฐในปัจจุบันที่มุ่งเน้นการปก
 ครองตามกฎหมาย เพราะกฎหมายของรัฐจะยอมรับเฉพาะระบบกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับทรัพย์สิน
 ส่วนบุคคลเท่านั้น ทำให้เกิดการมีระบบกรรมสิทธิ์ซ้อนบนพื้นที่เดียวกันหลายระบบ การละเลย
 ดังกล่าวของรัฐ จึงมักกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งมากมายในการแย่งชิงทรัพยากรใน
 ปัจจุบัน การศึกษานี้จะใช้แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์แบบทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชนเป็น
 กรอบแนวคิด ในการวิเคราะห์ศักยภาพของการ
 จัดการทรัพยากรโดยชุมชน

3) ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน จะหมายถึงภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็น
 ในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กร
 ของชุมชนในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการแก้ปัญหาความขัด
 แย้งอย่างต่อเนื่อง ขณะที่สามารถพัฒนาการใช้ทรัพยากรอย่างมีดุลยภาพกับระบบนิเวศ และ
 สร้างสรรค์ความเป็นธรรมในสังคมด้วย นอกจากนี้ศักยภาพยังแสดงออกได้ในการต่อสู้เพื่อปก
 ปองทรัพยากรให้พ้นจากอำนาจจากภายนอก และการต่อรองกับรัฐ เพื่อให้ยอมรับสถานภาพ
 ขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรแนวความคิดเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานในการประเมินศักย
 ภาพขององค์กรชุมชน

4) เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ เป็นแนวความคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า
 การศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถ
 มองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่างๆทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน
 ในการศึกษานี้จะจำกัดอยู่ในขอบเขตของลุ่มน้ำขนาดเล็ก และพื้นที่ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ภู
 เขาลูกเดียวกัน โดยพยายามจะศึกษาหาความสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะของระบบเครือข่ายว่า
 มีการพัฒนาและปรับตัวได้อย่างไรบ้าง ในสภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก
 ระบบนิเวศดังกล่าว ในที่นี้เครือข่ายหมายถึงรูปแบบของกฎเกณฑ์ และการจัดการที่เกี่ยวกับการ
 แลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนภายในระบบนิเวศเดียวกัน

5) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในที่นี้จะหมายถึง
 การปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวความคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความ
 สัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ของท้องถิ่นกับเงื่อนไขระดับมหภาคเพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการ
 พัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน เพราะปัญหาส่วนใหญ่ที่
 เกิดขึ้นในชุมชนปัจจุบันมักจะมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่มีรากเหง้ามาจากความสัมพันธ์
 กับรัฐ และระบบตลาดที่อยู่นอกชุมชน ซึ่งผลักดันการพัฒนาให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างส่วน
 ต่างๆ ของระบบสังคมและระบบนิเวศ เช่น การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากรโดย
 เฉพาะป่า และมุ่งพัฒนาแต่ด้านรายได้ ทำให้ภาคพาณิชย์กรรม และอุตสาหกรรมได้ประโยชน์

แต่ในทางกลับกัน ได้มีส่วนอย่างมากในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร และการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งยังผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิง ทรัพยากร ทำให้ไม่สามารถช่วยตัวเองในการยังชีพ ทิศทางการพัฒนาที่ไม่สมดุลดังกล่าวจะมี ส่วนช่วยอย่างมาก ให้เข้าใจปัญหาในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนมาสนับสนุนโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน และเป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือในการวิจัยเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมปฏิบัติตามโครงการ

2.3 กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ในการรักษาป่าชุมชน

การที่ชุมชนสามารถรักษาป่าชุมชนเอาไว้ได้ ต้องมีการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ให้ ทุกคนยอมรับและปฏิบัติได้ การที่จะรักษากฎเกณฑ์เอาไว้ได้นั้นสมาชิกทุกคนจะต้องถือเป็น หน้าที่ที่จะต้องช่วยกันเป็นหูเป็นตาไม่ให้ผู้ใดละเมิดข้อตกลง โดยมีแรงจูงใจที่สำคัญคือชุมชน เป็นเจ้าของป่าชุมชนร่วมกัน สมาชิกทุกคนจึงต้องช่วยกันดูแลผลประโยชน์ร่วมกันในระยะยาว (อภิชาติ พันธเสนและคณะ, 2536 : 367)

เสนห์ จามริก และคณะ (2536 : 175) อธิบายว่าชุมชนที่สามารถอนุรักษ์ป่าชุมชน เอาไว้ได้จะต้องมีลักษณะร่วมกัน 8 ประการ คือ

1) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามักมีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายถึงการตั้ง บ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้นหรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สำนึกของความเป็นชุมชนอาจสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์และพิธีกรรมที่ชุมชน ยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเซ่นผีปู่ ตา ฯลฯ ความเชื่อและพิธี กรรมเหล่านี้ ช่วยตอกย้ำสำนึกของความเป็นชุมชนให้ก็มั่นคงและแน่นแฟ้น

2) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสถานที่ใช้ได้ หรือยังมี ศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร ลักษณะทางกายภาพของชุมชน โดยนัยนี้ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมลงโดยสิ้นเชิง และไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3) การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจาก ป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือน และเป็น เชื้อเพลิง ไม้สำหรับมุงหลังคาบ้าน รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย ฯลฯ การอนุรักษ์ป่าจึง เป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4) ชุมชนจะอนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษามีความเข้มข้น และลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อ การพิทักษ์ชุมชน สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในทางมนุษยธรรมให้ถูกก้าวล่วง รุกล้ำจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆมากมาย ดังต่อไปนี้

4.1) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นเท่านั้น หากแต่คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ป่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำมาหากิน ระบบครอบครัวเครือญาติ โครงสร้างอำนาจ กฎระเบียบ คุณภาพชีวิต อุดมการณ์ โลกทัศน์ และระบบคุณค่าทางสังคม

4.2) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการป้องกัน และรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาป่า ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการผลิตในภาคเกษตร

4.3) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้าน การรุกรานจากภายนอก ได้แก่ การต่อต้านสัมปทานป่าไม้ การต่อต้านโครงการของรัฐ การต่อต้านธุรกิจเอกชน และการแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง

4.4) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง นอกจากปัจจัยดังกล่าวข้างต้นแล้ว จิตสำนึกในการรักษาป่ายังอาจเกิดขึ้นจากปัจจัยอื่นอีก เช่น ความพยายามของชาวบ้านในการรักษาป่าไว้เพื่อการใช้สอย เป็นแหล่งอาหารชุมชน การรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กรเอกชนภายนอก

5) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎ ระเบียบต่างๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญา และจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชนคือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชน โดยส่วนรวมเป็นหลัก

6) ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ชุมชนที่สามารถอนุรักษ์ป่าเอาไว้ได้ล้วนแต่เป็นชุมชนที่มีองค์กรชาวบ้านในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้าน หรือกลุ่มผู้ใช้และดูแลรักษาป่า เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล ฯลฯ

7) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการ ซึ่งถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน

8) ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้ จะต้องมียุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และเป็นธรรม

โดยมากชุมชนจะมีกฎเกณฑ์ที่ยอมรับกันในชุมชนโดยไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ใช้วิธีบอกเล่ากันเอง อย่างไรก็ตามการรักษาป่ายังมีจุดอ่อน คือ ชาวบ้านมักรักษาเฉพาะในพื้นที่ของตน ยังมองป่าของหมู่บ้านอื่นที่องค์กรชาวบ้านไม่มีความเข้มแข็งในการดูแลรักษาป่าว่าเป็นป่าเปิดสำหรับทุกคน และเข้าไปฉกฉวยประโยชน์เป็นครั้งคราว

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำกฎระเบียบ ข้อบังคับในการรักษาป่าชุมชนไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือในการวิจัยเพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

2.4 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

มงคล ด่านธานีรินทร์ และคณะ (2536 : 200) ได้กล่าวว่าชุมชนมีการเลือกใช้พื้นที่ป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ดังต่อไปนี้

- 1) เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เช่น ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร หรือป่าพัฒนาแหล่งต้นน้ำ
- 2) เพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรม และความเชื่อ เช่น วัด ป่า เขตอภัยทาน ป่าช้า ดอนปู่ตา เป็นต้น
- 3) เพื่อเป็นพื้นที่สำหรับการทำมาหากิน เช่น ทำเลเลี้ยงสัตว์ พื้นที่เก็บเห็ด
- 4) เพื่อเป็นพื้นที่สำหรับไม้ใช้สอยของชุมชน เช่น ป่าใช้สอย

ผู้วิจัยได้นำแนวทางในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนไปใช้ในการสนับสนุนตัวแปรตามและนำไปใช้สร้างเครื่องมือในการวิจัย

2.5 การปลูก การบำรุงรักษาป่าชุมชน

การปลูก การบำรุงรักษาป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างกัน กิจกรรมการปลูกป่าเริ่มมีความเด่นชัดในยุคของการอนุรักษ์ป่า ชาวบ้านในหลายพื้นที่ได้รวมกลุ่มเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่า ชาวบ้านเริ่มตื่นตัวในการจัดการทรัพยากรป่าในชุมชนของตน โดยเฉพาะพื้นที่ป่าวัฒนธรรม เช่น ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา ที่ชาวบ้านให้ความเคารพสักการะมาตั้งแต่อดีต ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าพื้นที่ป่าวัฒนธรรมที่เคยมีพื้นที่กว้างใหญ่ในอดีตเริ่มลดลง เนื่องจากการขายพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อยู่รอบด้านและการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการก่อสร้าง เช่น โรงเรียน สถานเอนกมัย ศาลากลางบ้าน หรือสถานที่ที่ใช้เป็นศูนย์กลางของส่วนรวม ซึ่งมักจะสร้างในพื้นที่ป่าวัฒนธรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา ความคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่า เริ่มเข้มงวดขึ้น มีการออกกฎระเบียบและการปลูกต้นไม้เพิ่มขึ้นเนื่องในวันสำคัญต่างๆ (มงคล ด่านธานีรินทร์ และคณะ, 2536 : 112)

นอกจากนี้ยังให้การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ ประเภทที่หาไม่ได้หรือหาได้ยากในชุมชน จากหน่วยงานของรัฐ เช่นสนับสนุนพันธุ์ไม้ เมล็ดพันธุ์ กล้วยไม้ กล้วยพลาสติก รถชนกล้วยไม้ อุปกรณ์ดับไฟป่า สนับสนุนสื่อการส่งเสริม เช่น โปสเตอร์ป่าไม้ การอนุรักษ์ดิน และน้ำ (เสมอ ลิ้มชูวงศ์, 2536 : 99) นอกจากนี้ ป่าชุมชนที่ถูกทำลายแล้วจะมีการปล่อยให้ฟื้นสภาพโดยชาวบ้านพร้อมใจกันไม่ใช้ประโยชน์ ปรากฏว่ามีพันธุ์ไม้ดั้งเดิมเกิดขึ้น แต่บางชนิดก็ลดลง แต่ในบางพื้นที่ที่ต้นไม้มิขึ้นอยู่แล้ว จะทำการถากถางโคนต้นไม้ พร้อมขยายพื้นที่ปลูกบำรุงรักษาให้มากขึ้นต่อไป (มงคล ด้านธานินทร์ และคณะ, 2536 : 110)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำแนวทางการปลูก บำรุงรักษาป่าชุมชน มาสนับสนุนตัวแปรตาม และใช้ในการสร้างเครื่องมือในการวิจัยเพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้ง 4 ด้าน

2.6 รูปแบบองค์กรชุมชนที่ดูแลจัดการป่าชุมชน

รูปแบบองค์กรในการดูแลจัดการป่าชุมชน พอจะแยกได้เป็น 2 แบบ ดังนี้

1) องค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการ มีผู้นำชุมชนผู้อาวุโส ผู้นำศาสนาในท้องถิ่นและสมาชิกที่มีแนวคิดเดียวกันดูแลรักษาป่าชุมชน และมีข้อเสียคือ องค์กรลักษณะนี้ขาดความมั่นคงแต่มีความคล่องตัวในการจัดตั้ง และจัดการซึ่งจะประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับผู้นำ

2) องค์กรชุมชนที่เป็นทางการในระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบล ซึ่งอาจมีตัวแทนอำเภอ, อบต. ผู้นำชุมชนหรือสมาชิกอื่น ๆ ที่มีความสำคัญเข้ามามีส่วนร่วมโดยมีกฎหมายรองรับที่แน่นอน ซึ่งอาจจะเป็นองค์กรที่จัดตั้งตาม พ.ร.บ. ป่าชุมชนที่จะมีผลใช้บังคับในโอกาสต่อไป

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำรูปแบบองค์กรชุมชนที่ดูแลจัดการป่าชุมชน มาเพื่อสนับสนุนตัวแปรอิสระ

3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

3.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

กรรณิกา ชมดี (2524 : 121) ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้าร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยกระทำผ่านกลุ่มองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

ส่วนไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527 : 6) ให้ความหมายและหลักการสำคัญในเรื่อง นโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาไว้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา หมายถึงกระบวนการที่รัฐบาลทำการ ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนใน

ชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มชน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกัน

สำหรับยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2536 : 25) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง การที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา และนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจำเป็นที่จะต้องยอมรับปรัชญาที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและพร้อมที่จะอุทิศเพื่อกิจกรรมของกลุ่ม ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและการชี้ทางที่ถูกต้อง

เช่นเดียวกับอาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง (2534 : 20) ได้อธิบายเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันในเรื่องความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดการริเริ่มโครงการปฏิบัติการ กล่าวคือจะต้องเป็นความเห็นพ้องต้องกันของคนส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมปฏิบัติการนั้นๆ เหตุผลเบื้องต้นที่คนเรามารวมกันได้ ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมดที่ทำโดย/หรือในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ ดังนั้นองค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลง

นอกจากนี้รินทร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างถึงในทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527 : 183) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าให้กระทำการบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น และทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าว

ซึ่งสอดคล้องกับอคิน ทรัพย์พัฒน์ (2527 : 320) ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การให้ประชาชนเป็นผู้ค้นคิดปัญหาเป็นผู้ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เราไปกำหนดว่าให้ประชาชนเข้ามาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่งทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนคิดขึ้นมา

และสุจินต์ ดาววิระกุล (2527 : 18) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการกระทำที่ประชาชนมีความสมัครใจเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงเพื่อตัวประชาชนเองโดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อตนเองและมีส่วนดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังที่ปรารถนาทั้งนี้ต้องมีใช้เป็นการกำหนดกรอบแนวความคิดจากบุคคลภายนอก

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่นักวิชาการและนักการศึกษาที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นพอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการกระทำที่บุคคลหรือกลุ่ม

คนเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งด้วยความสมัครใจเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้ ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำความหมายของการมีส่วนร่วมมากำหนดนิยามศัพท์เฉพาะ

3.2 แนวคิดและหลักการของการมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน มาจากแนวคิดพื้นฐานของวิธีการพัฒนาชุมชน คือ "การช่วยให้ประชาชนสามารถช่วยตนเองได้" (นิรันดร์ จงวุฒิโนเวศย์, 2527 : 182) โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจะเปิดโอกาสให้แต่ละคนเรียนรู้จากกิจกรรมที่ปฏิบัติ การที่ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อตนเอง ที่อยู่อาศัย อาชีพ กลุ่มและสังคม ทำให้มีโอกาสเรียนรู้จากกิจกรรมที่ปฏิบัติ โดยใช้หลักการให้ชุมชนพึ่งตนเอง และเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกขั้นตอน เป็นการเพิ่มความสามารถและความชำนาญได้มากยิ่งขึ้น (อาภรณ์พันธ์ จันทรสว่าง, 2534 :53) และการที่ชุมชนจะมีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดการริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ กล่าวคือ จะต้องเป็นความเห็นพ้องต้องกันของคนส่วนใหญ่ที่จะเข้าร่วมปฏิบัติการนั้นๆ

นอกจากนี้ ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527 : 6) ได้เสนอหลักการและแนวทางการพัฒนาที่ให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนี้

1) ยึดหลักความต้องการและปัญหาของประชาชน เป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม ถ้าหากกิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ต้องใช้เวลาในการกระตุ้นแรงจูงใจ ให้ความรู้ความเข้าใจ จนประชาชนยอมรับความจำเป็นและเป็นประโยชน์ในการที่จัดทำกิจกรรมเหล่านั้น

2) กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่ม เพื่อสร้างกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลูกฝังทัศนคติและพฤติกรรมที่เห็นแก่ส่วนรวม ทำงานเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว

3) แนวทางการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆในชุมชน ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่จัดดำเนินการต่อไปโดยไม่ต้องพึ่งพาภายนอก เฉพาะในระยะเริ่มแรกต้องไม่ทุ่มเทในลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม และต้องสามารถทำต่อไปเองได้ เมื่อการช่วยเหลือจากภายนอกสิ้นสุดลง การช่วยตนเอง และการพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญที่ต้องเริ่มตั้งแต่นั้น

4) กิจกรรมพัฒนาที่นำเข้าไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ความพร้อมรับของชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ทรัพยากรชุมชนจะต้องสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมชุมชน

5) การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน ซึ่งหมายถึงผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับเลือกตั้งหรือแต่งตั้งจากทางราชการ เพื่อเป็นผู้บุกเบิกและชักนำชาวบ้านต่อไป ผู้นำชุมชนโดยทั่วไปจะสามารถปรับทัศนคติและการยอมรับสิ่ง

ใหม่ๆได้เร็วกว่า และเป็นผู้ที่ชาวบ้านมีศรัทธาในตัวอยู่แล้ว การเริ่มต้นจากผู้นำจึงไปได้เร็วกว่า และได้รับการยอมรับมากกว่าประชาชนทั่วไป

6) ขั้นตอนการดำเนินงานต่างๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นต้น กล่าวคือ ร่วมค้นหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุของปัญหา ร่วมปรึกษาหาแนวทางแก้ไขปัญหา ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมการวางแผนงาน ร่วมการปฏิบัติงาน ร่วมกันติดตามผลงาน จนถึงขั้นการร่วมบำรุงรักษาในระยะยาวต่อไป

จากแนวคิดและหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในโครงการพัฒนาต่างๆ ถือได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นรากฐานที่สำคัญในทุกขั้นตอนของการพัฒนา การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกของชุมชน ได้ระบุนโยบาย การเสนอเลือกแนวทางในการตัดสินใจแก้ไขปัญห และดำเนินการตามแนวทาง โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในอันที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้นำแนวคิดการมีส่วนร่วมมากำหนดเป็นตัวแปรตาม และเขียนกรอบแนวคิดในการวิจัย

3.3 ลักษณะรูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

นักวิชาการต่าง ๆ ได้พยายามศึกษาลักษณะพฤติกรรมของการมีส่วนร่วมหลายแบบโดยใช้หลักเกณฑ์ในการจำแนกแตกต่างกัน โดยมีการจำแนกการมีส่วนร่วมของชุมชนที่น่าสนใจ คือ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม วิธีการจำแนกประเภทนี้อาศัยหลักการที่ว่า กิจกรรมที่มนุษย์ทำขึ้นเป็นกระบวนการที่แบ่งออกเป็นหลายขั้นตอนนั้นมีความสำคัญแตกต่างกันไปตามลักษณะของกิจกรรมแต่ละขั้นตอนนั้น ซึ่งการจำแนกการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนการมีส่วนร่วมที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบมากที่สุด คือ แนวคิดของ โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen and Uphoff 1980 : 213 -218)

การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาต่างๆนั้น นั้น ได้มีผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นไว้หลายท่าน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กองวิจัยและประเมินผลกรมพัฒนาชุมชน (2518 : 23) ได้ศึกษาการดำเนินงานพัฒนาชุมชนที่ได้ดำเนินงานมาแล้ว 5 ปี ที่เขตพัฒนาตำบลตะเคียนเลื่อน อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนพอสรุปออกมาได้ดังนี้

- 1) มีส่วนร่วมในการคิด
- 2) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินงาน
- 3) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร
- 4) มีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
- 5) มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
- 6) มีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีแก้ไขปัญหา

- 7) มีส่วนร่วมในการวางแผน
- 8) มีส่วนร่วมในการประชุม
- 9) มีส่วนร่วมในกิจกรรม
- 10) มีส่วนร่วมในการออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
- 11) มีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการหรือบริหารงาน
- 12) มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิก
- 13) มีส่วนร่วมในการเป็นผู้ชักชวนหรือประชาสัมพันธ์
- 14) มีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามกิจกรรมที่วางไว้
- 15) มีส่วนร่วมในการออกแรงหรือสละแรงงาน
- 16) มีส่วนร่วมในการลงทุนหรือบริจาคเงิน/ทรัพย์สิน
- 17) มีส่วนร่วมในการออกวัสดุอุปกรณ์
- 18) มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ติดตาม หรือประเมินผล

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527 : 25) ได้ชี้ให้เห็นลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา มีดังนี้

- 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงตลอดจนความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมการตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้มีประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ
- 6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง
- 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย
- 8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้โดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen and Uphoff 1980 : 213-218) ได้จำแนกขั้นตอนหรือประเภทของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ชนิด คือ

- 1) การมีส่วนร่วมตัดสินใจในการจัดตั้งและวางแผนในกระบวนการของการตัดสินใจ นั้น ประการแรกที่จะต้องกระทำก็คือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นจึงกำหนดนโยบายและกลุ่มเป้าหมาย การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อยๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้นการตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงานโครงการจะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้ด้วยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือทรัพยากร การบริหาร ประสานงานและการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

3) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและคุณภาพแล้ว จะต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วย ผลประโยชน์ของโครงการนี้ รวมทั้งผลที่เป็นผลประโยชน์ทางบวก และผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งจะเป็นประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้นสิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตก็คือ ความเห็น (Views) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectations) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

นอกจากการจำแนกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมตามแนวคิดดังกล่าวแล้ว อคิน รัชพิพัฒน์ (2527 : 107-111) และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527 : 10) ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วมจากประสบการณ์ภาคสนามในประเทศไทยว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงน่าจะมี 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาชุมชน ขั้นตอนนี้เป็นส่วนแรกที่มีความสำคัญที่สุด เพราะถ้าชุมชนยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและค้นหาสาเหตุปัญหาด้วยตัวของเขาเอง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะประชาชนจะขาดความเข้าใจ และมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น สิ่งที่น่าอนที่ที่สุดก็คือ ประชาชนผู้ที่อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองมากที่สุด แต่มนุษย์ย่อมจะมองปัญหาของตนเองไม่ชัดเจน จนกว่าจะมีคนช่วยเขาวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาของเขาได้เด่นชัดยิ่งขึ้น เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาจึงน่าจะมีหน้าที่เสมือนเป็นกระจกเงาผู้คอยสะท้อนภาพให้ประชาชนมองเห็นปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เป็นขั้นตอนต่อไปที่ขาดไม่ได้ เพราะหากเจ้าหน้าที่ต้องการแต่ผลงานการพัฒนาวัตถุให้เสร็จสิ้นโดยฉับไว ก็จะดำเนินการวางแผนงานเสียด้วยตัวเอง ผลที่ตามมาก็คือ เมื่อขาดเจ้าหน้าที่ประชาชนก็ไม่สามารถดำเนินการวางแผนได้ด้วยตนเอง อาจจะมี ความยากลำบากที่จะผลักดันให้เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่เป็นแต่เพื่อนของประชาชนในการช่วยวางแผน เพราะประชาชนทั่วไปมีการศึกษาน้อย แต่ถ้าหากเราไม่ทำให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้โอกาสที่ประชาชนจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนดำเนินการก็จะหมดไป เจ้าหน้าที่ต้องทำใจให้ได้ว่าการศึกษาดังกล่าว ต้องเริ่มที่ความยากง่าย เร็ว ช้า จากระดับของผู้รับการศึกษา มิใช่จากระดับความรู้ความสามารถของผู้ให้การศึกษา

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน ถึงแม้ว่าประชาชนจะยากจน และขาดแคลนทรัพยากร แต่ประชาชนก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงานได้ เพราะจากประสบการณ์การทำงานในชนบท อย่างน้อยประชาชนก็มีแรงงานของตนเองเป็นขั้นต่ำที่สุดที่จะเข้าร่วมได้ และในหลายๆแห่ง ชาวชนบทสามารถที่จะร่วมลงทุนในกิจกรรมหลายๆประเภทได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงานจะทำให้ชาวชนบทคิดต้นทุนให้กับตัวเองในการดำเนินงานและจะระมัดระวังรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะเขาจะมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากสภาพที่การลงทุนและการปฏิบัติงานทั้งหมดเกิดจากภายนอก จะมีอะไรเสียหายก็ไม่เดือดร้อนมากนัก และการบำรุงรักษาก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะเมื่อไม่ใช้ของเขาก็จะไม่บำรุงรักษา ไม่รักไม่หวงแหน นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองทำให้เกิดการเรียนรู้การดำเนินกิจกรรม

อย่างใกล้ชิด และเมื่อเห็นประโยชน์ก็สามารถจะดำเนินกิจกรรมชนิดนั้นด้วยตนเองต่อไป

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญ เพราะถ้าหากการติดตามประเมินผลขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่การดำเนินการโดยบุคคลภายนอก ประชาชนย่อมจะไม่ได้ประเมินตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดี ได้รับผลประโยชน์อย่างไรหรือไม่ การดำเนินกิจกรรมโครงการในโอกาสต่อไป จึงอาจจะประสบความสำเร็จยากลำบาก เพราะประชาชนไม่ได้ประเมินผลตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่อย่างไร ถึงแม้ว่าจะมีผู้โต้แย้งว่าการประเมินที่เที่ยงธรรมที่สุดน่าจะมาจากบุคคลภายนอกที่ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมนั้นๆ ดังนั้น การที่จะให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดของการดำเนินกิจกรรม จึงต้องมีการผสมผสานระหว่างคนนอกและชาวชนบทติดตามประเมินผลงาน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (อ้างถึงใน ทวีทอง หงษ์ทอง, 2527 : 189-190) กล่าวว่า ขั้นตอนของการระดมการมีส่วนร่วม อาจพิจารณาได้ดังนี้

- 1) ขั้นตอนของการจัดตั้งองค์กร เป็นขั้นทำความรู้จักชุมชน เข้าใจความเป็นไปในชุมชน จำแนกกลุ่มเป้าหมาย รวมกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องโดยตรง
- 2) ขั้นทำงานสัมฤทธิ์ผล เป็นขั้นที่กลุ่มเล็กๆดังกล่าว ได้ทำกิจกรรมแล้วสัมฤทธิ์ผล จึงทำให้สามารถดึงประชาชนนอกกลุ่มเข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น
- 3) ขั้นต่อเนื่องหรือยุติ เป็นขั้นประเมินผลงานของกลุ่ม หากมีประโยชน์ก็ทำต่อเนื่อง หากไร้ประโยชน์ก็ยุติ

จากลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยได้นำมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดลักษณะของตัวแปรตามและนิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัยครั้งนี้

3.4 การประเมินการมีส่วนร่วม

ในการประเมินการมีส่วนร่วมนั้นแคสเปอร์สัน และไบรท์แบงก์ (Kasperson and Breitbank, 1969 : 1-3) ได้เสนอแนวความคิดว่าการมีส่วนร่วมหรือไม่มีนั้น มีมาตรฐานวัด 3 ประการ ดังนี้

1) การกระทำโดยแต่ละบุคคล มิใช่การกระทำโดยกลุ่มอาจจะทำให้การวิเคราะห์หรือได้ข้อสรุปที่ไม่ถูกต้องเพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะเห็นได้ถึงค่านิยม การรับรู้และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล กล่าวคือ กิริยาที่ถือว่าการมีส่วนร่วม ก็คือกิริยาที่แสดงต่อผลของการกระทำนั้นโดยตรงของแต่ละบุคคล

2) ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนานหรือมีความผูกพันและมีแรงจูงใจในการกระทำ

3) คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลและผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้นแรก เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้าง ยอมรับความสามารถและความคิดเห็น

จากแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือวิจัยเพื่อวัดระดับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นที่บ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส และนำไปใช้ในการอภิปรายผลการวิจัย

4. แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการวิจัย

แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ถือว่าพฤติกรรมมนุษย์มาจากเหตุพหุคูณ คือมีสิ่งกำหนดหลายอย่าง ถ้าสามารถรู้สิ่งที่กำหนดหรือตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ก็สามารถนำไปใช้ในการทำนายพฤติกรรมล่วงหน้าได้ (ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง, ม.ป.ป : 44) ซึ่งแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย มีสาระสังเขปดังนี้

4.1 ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

แคสเปอร์สัน และไบรท์บาท (Kasperson & Breitbat , 1969 : 3-1) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมหรือไม่มีส่วนร่วมนั้น มีมาตรฐานวัด 3 ประการ คือ

1) การกระทำโดยแต่ละบุคคล มิใช่เป็นการกระทำโดยกลุ่ม อาจจะทำให้การวิเคราะห์หรือได้ข้อสรุปที่ไม่ถูกต้องเพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้น จะเห็นได้ถึงค่านิยม ความรับรู้ และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล กล่าวคือ กิริยาที่ถือว่าการมีส่วนร่วมก็คือ กิริยาที่แสดงต่อผลของการกระทำนั้นโดยตรงของแต่ละบุคคล

2) ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการร่วมกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนานหรือมีความผูกพันและมีแรงจูงใจในการกระทำ

3) คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้นแรก เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างยอมรับความสามารถและความคิดเห็น มีการประเมินผล

จากทฤษฎีการมีส่วนร่วม พอจะสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนคือพฤติกรรมที่แสดงออกต่อกิจกรรมต่างๆ โดยตรงของแต่ละบุคคล โดยเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นบ่อยครั้ง ตลอดระยะเวลาของการดำเนินกิจกรรม ซึ่งแสดงออกในรูปของความรับผิดชอบ ร่วมตัดสินใจ ร่วมแสดงความคิดเห็นและร่วมประเมินผล ซึ่งสอดคล้องกับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน คือ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติตามโครงการ และร่วมติดตามประเมินผล อันเป็นพฤติกรรมของประชาชน

ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการมีส่วนร่วมมาใช้สนับสนุนในเรื่องการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนซึ่งเป็นตัวแปรตามและอภิปรายผลการวิจัย

4.2 ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (The Theory of Social Action)

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์ (2523 : 53-63) อธิบายความคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Webber, 1994) ซึ่งศึกษาการกระทำของมนุษย์ ว่าเป็นพฤติกรรมทั้งที่เป็นแบบเปิดเผยและลับซึ่งผู้กำหนดให้มีความหมายเป็นส่วนตัว

นอกจากนี้ แมกซ์ เวเบอร์ ยังกล่าวอีกด้วยว่าการกระทำทางสังคมของมนุษย์มี 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) การกระทำที่มีเหตุผล (Rational) เป็นการกระทำที่ใช้วิธีการอันเหมาะสมในอันที่จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่เลือกไว้อย่างมีเหตุผล การกระทำดังกล่าวมุ่งไปในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

2) การกระทำที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม (Valuable) เป็นการกระทำที่ใช้วิธีการที่เหมาะสมเช่นกัน เพื่อให้ค่านิยมสูงสุด ในชีวิตมีความสมบูรณ์ พร้อมการกระทำเช่นนี้มุ่งไปในด้าน จริยธรรม ศาสนา และศีลธรรมอย่างอื่นเพื่อการดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบในชีวิตทางสังคม

3) การกระทำตามประเพณี (Traditional) เป็นการกระทำที่ไม่เปลี่ยนแปลงโดยยึดเอาแบบอย่างที่ทำกันมาตั้งแต่อดีต เป็นหลักในพฤติกรรมกระทำตามประเพณีไม่คำนึงถึงเหตุผล

4) การกระทำที่แฝงตัวด้วยความเสน่ห้หา (Affective) การกระทำแบบนี้คำนึงถึงอารมณ์

และความผูกพันทางจิตระหว่างผู้กระทำกับวัตถุที่เป็นจุดมุ่งหมายของการกระทำ การกระทำเช่นนี้ก็ไม่คำนึงถึงเหตุผลอย่างอื่นใดทั้งสิ้น

อีกแนวหนึ่ง กล่าวถึง การกระทำของบุคคลว่าเป็นผลมาจากการที่บุคคลมีความเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งนั้นๆ ดังนั้นในการตัดสินใจเลือกกระทำพฤติกรรมของบุคคลในเรื่องเป็นผลมาจากความเชื่อและไม่เชื่อดังกล่าว และได้แบ่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อหรือไม่เชื่อไว้ 3 ปัจจัย ดังนี้

1) ปัจจัยดึง (Pull Factors) ได้แก่

1.1) เป้าประสงค์ (Goals) คือในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น ผู้กระทำจะกำหนดเป้าหมายหรือจุดประสงค์ไว้ก่อนล่วงหน้า และพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์นั้น

1.2) ความเชื่อ (Belief Orientation) ความเชื่อเป็นผลมาจากการที่บุคคลได้รับรู้ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดหรือความรู้ และบุคคลจะเลือกรูปแบบพฤติกรรมบนพื้นฐานของความเชื่อที่ตนยึดมั่นอยู่

1.3) ค่านิยม (Value Standards) เป็นสิ่งที่บุคคลยึดถือเป็นเครื่องช่วยในการตัดสินใจ และกำหนดการกระทำของตน ซึ่งบุคคลจะเลือกกระทำในสิ่งที่สอดคล้องกับค่านิยมที่ตนยึดมั่นนิสัยและขนบธรรมเนียม (Habit and Customs) คือแบบอย่างพฤติกรรมที่บุคคลกำหนดสืบทอดกันมา ถ้าละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย ดังนั้นในการกระทำของบุคคลส่วนหนึ่งจึงสืบเนื่องมาจากแบบอย่างพฤติกรรมที่กำหนดมาแต่เดิม

2) ปัจจัยผลัก (Push Factors) ได้แก่

2.1) ความคาดหวัง (Expectation) ในการเลือกกระทำพฤติกรรมของบุคคลส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับความคาดหวังและท่าทีของบุคคลที่อยู่รอบข้างด้วย

2.2) ข้อผูกพัน (Commitments) การกระทำของบุคคลบางครั้ง ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่เชื่อว่าเขาถูกผูกมัดหรือมีข้อผูกพันที่จะต้องกระทำ

2.3) การบังคับ (Force) บางครั้งบุคคลเกิดความไม่แน่ใจว่าจะกระทำพฤติกรรมนั้นดีหรือไม่ แต่เมื่อมีการบังคับก็จะตัดสินใจกระทำพฤติกรรมนั้นเร็วขึ้น

3) ปัจจัยเรื่องความสามารถ (Able Factors) ได้แก่

3.1) โอกาส (Opportunity) เป็นความคิดของผู้กระทำที่เชื่อว่าสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ช่วยให้มีโอกาสที่จะกระทำ

3.2) ความสามารถ (Ability) คือ การที่บุคคลเชื่อว่าความสามารถของตนเองจะกระทำในเรื่องนั้นๆ ได้สำเร็จ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วการที่บุคคลกระทำพฤติกรรมใด ๆ บุคคลนั้นจะพิจารณาความสามารถของตนเองก่อนทุกครั้ง

3.3) การสนับสนุน (Support) คือ สิ่งที่ผู้กระทำรู้หรือเชื่อว่าจะได้รับสิ่งนั้นๆ จากการแสดงพฤติกรรมออกมา

และจากการศึกษา ปัจจัยที่มีผลทำให้การกระทำของบุคคลผันแปรไปมี 3 ประการ (ธงชัย สันติวงษ์, 2526 : 47-48) คือ

- 1) ปัจจัยประกอบตัวบุคคล ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ การเรียนรู้ ลักษณะท่าทางการจูงใจและเจตคติ
- 2) ปัจจัยประกอบทางสังคม คือ ลักษณะของการเป็นสมาชิกกลุ่ม
- 3) ปัจจัยประกอบทางวัฒนธรรม คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทั้งที่เป็นส่วนใหญ่และส่วนย่อย

จากทฤษฎีการกระทำทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการแสดงพฤติกรรมต่างๆของบุคคลในสังคมนั้น เนื่องจากมีองค์ประกอบทั้งที่เป็นเรื่องส่วนบุคคล เช่น อายุ ความรู้ องค์ประกอบที่เป็นเรื่องทางสังคม ได้แก่ ลักษณะการเป็นสมาชิกกลุ่มและประการสุดท้าย คือ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับ ความเชื่อ ค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีในวิถีชีวิตของบุคคลเป็นสำคัญ

ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการกระทำทางสังคมซึ่งกล่าวถึงสิ่งที่ทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรม ได้แก่ อายุ การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่ม มาเป็นตัวแปรอิสระและนำไปใช้ในการตั้งสมมติฐานและอภิปรายผลการวิจัยในครั้งนี้

4.3 ทฤษฎีจิตวิทยาทางสังคม (Theory of Social Psychology)

อับราฮัม เอ็ม มาสโลว์ (Abraham M. Maslow, 1954 : 90) ได้ค้นคว้าเกี่ยวกับแรงจูงใจ (Motivation) ของการกระทำของมนุษย์ไว้หลายประการและได้อธิบายถึงพฤติกรรมของมนุษย์เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากความพึงพอใจ ความต้องการเหล่านั้นถูกจำกัดลำดับชั้นจากความต้องการจากน้อยไปหามาก เมื่อความต้องการได้เกิดขึ้นแล้วไม่ได้รับการบำบัดเพียงพอความต้องการเหล่านั้นก็ยังคงอยู่และจะเป็นแรงขับที่มีพลังผลักดันให้บุคคลมีพฤติกรรมแนวโน้มไปในทางที่จะนำบำบัดความต้องการเหล่านั้นอยู่เสมอ

มาสโลว์ อธิบายว่า ความต้องการพื้นฐานที่ทำให้คนเราแสดงพฤติกรรมต่างๆมีอยู่ 5 ประการด้วยกัน และแยกออกเป็นระดับต่างๆได้ดังนี้

- 1) ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) ถือเป็นความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) ของมนุษย์ เป็นความต้องการเกี่ยวกับปัจจัยในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร น้ำ อากาศ ที่อยู่อาศัยเครื่องนุ่งห่ม
- 2) ความรู้สึกเกี่ยวกับความปลอดภัย (Safety Needs) เมื่อความต้องการทางด้านร่างกายได้รับการบำบัดแล้วความต้องการของคนไม่หยุดเพียงเท่านั้น สุขภาพที่ดี ความปลอดภัยจากภัยอันตราย ตลอดจนความมั่นคงทางด้านอาชีพ การงานเป็นจุดสูงสุดของความปรารถนาอย่างหนึ่งของคน เป็นความต้องการที่มีความจำเป็นถัดจากความต้องการทางด้านร่างกาย คนเรายังมีความต้องการตรงกันในเรื่องนี้เสมอโดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่

3) ความต้องการทางสังคม (Social Needs) คือความต้องการที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่น รวมทั้งมีสถานภาพทางสังคมสูงขึ้น

4) ความต้องการมีเกียรติ ชื่อเสียงและการยกย่องนับถือ (Esteem Need) เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อความต้องการขั้นต่ำได้รับการตอบสนองจนเป็นที่พอใจ

5) ความต้องการได้รับความสำเร็จแห่งตน (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของมนุษย์ ที่ต้องการทำสิ่งใดให้สำเร็จผลด้วยความสามารถของตนเอง

อัลเดอร์เฟอร์ ได้จำแนกความต้องการเป็น 3 กลุ่ม (เทพพนม เมืองแมน และ สวิง สุวรรณ, 2529 : 26) คือ

1) ความต้องการเพื่อดำเนินชีวิต (Existing Needs) ความต้องการที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้รวมความต้องการทางด้านกายภาพกับความต้องการด้านความปลอดภัย

2) ความต้องการความสัมพันธ์ (Relatedness Needs) คือความต้องการในด้านที่จะมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ความต้องการนี้ตรงกันข้ามกับความต้องการเพื่อดำรงอยู่

3) ความต้องการความเจริญก้าวหน้า (Growth Needs) ความต้องการนี้เป็นผลมาจากการทำงานที่บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังกับสภาพแวดล้อมของเขา ในสภาพแวดล้อมที่เขาได้ใช้ความสามารถที่มีอยู่อย่างเต็มที่หรือได้พัฒนาความสามารถให้มากขึ้น

ส่วนเอนกกุล กริแสง (2519 : 90-92) กล่าวว่า การจูงใจ (Motivation) หมายถึงพลังกระตุ้นที่ทำให้เกิดพฤติกรรม และควบคุมแนวทางของพฤติกรรม

แรงกระตุ้น (Drive) ให้คนเราแสดงพฤติกรรมต่างๆอาจแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆได้ดังนี้

1) แรงจูงใจทางร่างกาย (Physiological motives) เป็นแรงจูงใจที่เนื่องมาจากความต้องการทางร่างกาย

2) แรงจูงใจทางสังคม (Social motives) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง เป็นแรงจูงใจที่เกิดจากการเรียนรู้

3) แรงจูงใจส่วนบุคคล (Personal motives) แรงจูงใจประเภทนี้เป็นแรงจูงใจที่พัฒนาขึ้นในตัวคนเรา ซึ่งจะแตกต่างกันไป แรงจูงใจส่วนบุคคลมีรากฐานมาจากความต้องการทางร่างกาย และความต้องการทางสังคมประกอบกัน แต่ความรุนแรงจะมากน้อยไม่เท่ากัน

ทฤษฎีดังกล่าวจะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นประโยชน์มากในการที่จะสามารถคาดหวังพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์ต่างๆได้ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องในพฤติกรรมที่จะสร้างความร่วมมือของมนุษย์ในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีจิตวิทยาทางสังคมมาใช้กำหนดตัวแปรอิสระเพื่อศึกษา ปัจจัยใดที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัด นครราชสีมาทั้งอภิปรายผลการวิจัยในครั้งนี้

4.4 ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ทฤษฎีบทบาทส่วนใหญ่จะพิจารณากันใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะโครงสร้างทาง สังคม(Social Structure) และลักษณะปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ได้มีการให้นิยามบทบาทในลักษณะโครงสร้างทางสังคมว่า บทบาท หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่างๆ ซึ่งแสดงลักษณะหรือกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น ส่วนลักษณะทางปฏิสัมพันธ์ทางสังคม บทบาท หมายถึง ผลต่อเนื้อที่มีแบบแผนของการกระทำที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการปฏิสัมพันธ์ (จिरพรรณ กาญจนจิตร, 2523 : 20)

พฤติกรรมบทบาท (Role Behavior) กิลเมอร์ (Gilmer, 1970 อ้างใน ถวิล ธารา โภชน์, 2532 : 72) กล่าวว่า เป็นปฏิสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องที่มีความมั่นคงระหว่างองค์ประกอบของสถานการณ์ องค์ประกอบของความรู้และเข้าใจ ความต้องการ เจตคติ ความรู้สึก และลักษณะของการตอบสนองระหว่างบุคคล ซึ่งบุคคลจะเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทของเขาตั้งแต่เริ่มต้นมีชีวิต และยิ่งบุคคลที่มีฐานะหรือหน้าที่การงานดีจนเป็นที่ยอมรับของสังคม หรือบุคคลมีสมรรถภาพสูง บทบาทของเขาก็มีความสำคัญมากขึ้น การเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทก็จะต้องมีมากขึ้นตามไปด้วย และการแสดงบทบาทใดๆของบุคคลจะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้

- 1) เป็นต้นแบบหรือลักษณะเฉพาะของตน (an Identification of Self)
- 2) พฤติกรรมในสถานการณ์ที่กำหนดให้นั้นจะต้องพอเหมาะกับลักษณะเฉพาะของตน (Behavior in given situation appropriate to this identification)
- 3) ภูมิหลังของการกระทำที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นๆจะช่วยชี้แนะแนวทางในการกระทำที่จะเกิดขึ้น (a background of related acts by others (Counterroles) which serve as cues to guide specific performance)
- 4) ในการแสดงบทบาทนั้นๆจะต้องมีการประเมินผลด้วยตนเองและผู้อื่น (an evaluation by the individual, and others of the role enactment)

บีดเดิลและโทมัส (Biddle and Thomas, 1966 : 96) กล่าวว่า ระบบสังคมหนึ่ง ประกอบขึ้นด้วยชายของตำแหน่งต่างๆที่สัมพันธ์กัน โดยผู้อยู่ในตำแหน่งนั้นจะมีบทบาทแตกต่างกัน ชายสังคมส่วนบุคคลประกอบด้วยบทบาทต่างๆ ที่จะกระทำ ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละบุคคล รวมทั้งกฎระเบียบสังคมและวัฒนธรรมที่แต่ละสังคมได้กำหนดไว้ โดยที่แต่ละบทบาทบุคคลเผชิญกับความคาดหวังต่างๆ เกี่ยวกับพฤติกรรมที่จะต้อง

แสดงออก ความคาดหวังเหล่านี้อาจจะกำหนดจากปทัสถานทางสังคม กลุ่มบุคคลหรือชนชั้นทางสังคม ดังนั้นพฤติกรรมของบุคคลจึงมีได้ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมเพียงอย่างเดียว หากยังขึ้นอยู่กับความคาดหวังของบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่ในข่ายสังคมของเขากอีกด้วย

นอกจากนี้ วิทยา วรณศิริ (2529 : 11) ได้กล่าวถึงบทบาทในแง่โครงสร้างทางสังคมว่าบทบาทเป็นส่วนที่ติดอยู่กับฐานะตำแหน่งจึงเป็นผลให้ทุกคนในสังคมมีรูปเค้าโครงของบทบาทในขณะที่นักจิตวิทยาพยายามอธิบายในแง่ของความสัมพันธ์ของกลุ่มชนว่าบทบาทของคนนั้นเป็นผลมาจากการที่บุคคลไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคนอื่นหรือสิ่งอื่น

ดิอุทส์ และเคร้าส์ (Deutch and Krauss, 1965 อ้างในถวิล ธาราโกชน, 2532 : 37) ได้แบ่งแบบของบทบาทออกเป็น 4 แบบ คือ

1) บทบาททางเพศ
 2) บทบาทความเกี่ยวพันทางเครือญาติ
 3) บทบาททางสังคม (Social Roles) เป็นบทบาทหรือหน้าที่ที่สังคมกำหนดขึ้นไว้ให้กับบุคคลในสถานภาพต่าง ๆ ได้ยึดเป็นแนวทางปฏิบัติ โดยมีปทัสถานทางสังคมวัฒนธรรม (Culture Norms) ตัดสิน

4) บทบาททางอาชีพ (Occupational Roles) เป็นบทบาทหนึ่งที่สถานภาพได้กำหนดให้ การแสดงบทบาททางอาชีพนับได้ว่าเป็นบทบาทที่สำคัญที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคม ผู้แสดงบทบาทจะต้องคำนึงถึงขอบเขตและหลักการสำคัญของอาชีพนั้นว่ากำหนดให้แสดงบทบาทว่าอย่างไร

ในการใช้ชีวิตจริง ๆ บุคคลแต่ละคนไม่สามารถแสดงบทบาทใดเพียงบทบาทเดียว ยิ่งสังคมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเท่าใด บทบาทของบุคคลก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกัน บุคคลก็อาจแสดงบทบาทหลาย ๆ บทบาทในเวลาเดียวกัน เนื่องจากบุคคลยืนอยู่หลายตำแหน่ง จึงทำให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติของบทบาทนั้น ๆ เนื่องจากเกิดความขัดแย้งในบทบาท ซึ่งมี 2 ลักษณะคือ การขัดแย้งของบทบาทที่เกิดขึ้นภายในคน ๆ เดียวและความขัดแย้งของบทบาทที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคล (Musgrove and Phillip H. Taylor, 1969 : 43 อ้างถึงใน ถวิล ธาราโกชน, 2532 : 32)

ดังนั้นผู้วิจัยได้นำทฤษฎีบทบาทซึ่งกล่าวถึงบทบาทที่แตกต่างกันของมนุษย์ มีสาเหตุจากหน้าที่ ตำแหน่ง สภาพทางเศรษฐกิจและความคาดหวังของบุคคลนี้มาสนับสนุนตัวแปรอิสระและตั้งสมมติฐานและอภิปรายผลการวิจัยในครั้งนี้

จากแนวความคิดและทฤษฎีในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยอาศัยแนวความคิดและทฤษฎีเหล่านั้นเป็นแนวทางในการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน โดยอาศัยทฤษฎีที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นหลัก ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าการปฏิบัติงานใด ๆ ขององค์การในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ระดับ

การมีส่วนร่วมของสมาชิกในองค์กรจะมีมากน้อยเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ อาทิเช่น อายุ ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มพัฒนาอาชีพหรือกลุ่มพลังต่างๆ และการได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้รับ ซึ่งผู้วิจัยคาดว่า เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

5.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้าและตรวจสอบเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ปรากฏว่า ไม่มีผู้ใดได้ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนโดยตรง แต่มีงานวิจัยที่คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับเรื่องของการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนได้เท่าที่ประมวลได้ดังนี้

ดังนั้นในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้นำตัวแปร อายุ ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้รับ ซึ่งเป็นตัวแปรอิสระมีรายละเอียดดังนี้

5.1 อายุ

อายุเป็นหนึ่งในการกำหนดพฤติกรรมของบุคคลที่แตกต่างกันไปและเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านที่กล่าวถึงอายุกับการมีส่วนร่วม ดังนี้

โคฟแมน (Kaufman, 1949 : 301) ได้ศึกษาพบว่าอายุมีความสัมพันธ์กับระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนกล่าวคือ ผู้ที่มีอายุมากมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมาก

ส่วนถนัด ม่วงมณี (2526 : 17-39) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของสตรีในงานการศึกษาออกโรงเรียนในท้องที่อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า สตรีที่มีอายุน้อยมีส่วนร่วมในงานการศึกษาออกโรงเรียนมากกว่าสตรีที่มีอายุมาก

สอดคล้องกับ ศันสนะ ตันติชาติ (2531 : 37) ผู้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการสภาตำบลในโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่าอายุไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งน้ำ

และอำนาจ สุธาประดิษฐ์ (2533 : บทคัดย่อ) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดอำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา พบว่า สมาชิกที่มีอายุสูงมีส่วนร่วมในการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดสูงกว่าสมาชิกที่มีอายุต่ำกว่า

จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่าอายุมีทั้งความสัมพันธ์และไม่มีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติกิจกรรมการมีส่วนร่วม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาว่า อายุมีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนหรือไม่ จึงได้นำปัจจัยด้านอายุมา กำหนดเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

5.2 ระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ดังนี้ คือ

โคฟแมน (Kaufman, 1949 : 301) ได้ศึกษาพบว่า การศึกษามีความสัมพันธ์กับระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนและบราวน์ (Brown, 1953 : 59) ได้ศึกษาพบว่า ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมอย่างแข็งขันคือคนที่มีการศึกษาสูง

ขณะที่แอนเดอร์สัน (Anderson, 1952 : 198) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมทางสังคมที่หมู่บ้านหนึ่งในมลรัฐนิวยอร์ก พบว่า การศึกษามีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมทางสังคม

ส่วนกรมการพัฒนาชุมชน (2519) ได้ศึกษาวิจัยโครงการสารภี ตำบลขัวมุง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการมากกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำ

จากการศึกษาของผดุง อารยะวิญญูและคณะ (2528 : 75) เรื่อง การมีส่วนร่วมและการยอมรับของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทของรัฐบาลพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลสำเร็จในการพัฒนาชนบทระดับหมู่บ้าน ได้แก่ระดับการศึกษาของผู้นำท้องถิ่น

สอดคล้องกับแนว โสทธิพันธ์ (2534 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของประชาชนในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีในเขตพื้นที่จังหวัดสงขลา พบว่า ผู้ที่มีการศึกษาสูงกว่าจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนสูงกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่าระดับการศึกษามีผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำระดับการศึกษา มาเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยคาดว่า ระดับการศึกษาเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

5.3 รายได้

รายได้เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ดังนี้

อาสาพท์ เกษมทรัพย์ (2526 : 503) ได้ทำการศึกษาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมโรงเรียนชุมชนของผู้ปกครอง ในเขตอำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร พบว่าผู้ปกครองที่มีรายได้สูงมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ปกครองที่มีรายได้ต่ำ

และกรมการพัฒนาชุมชน (2529 : 67) ได้ทำการศึกษา เรื่องการมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรสตรีในการพัฒนาชุมชน ศึกษาเฉพาะกรมการพัฒนาสตรีในการพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้าน (กพสม.) พบว่า กรมการพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้าน (กพสม.) ที่มีรายได้สูงจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากกว่ากรมการพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้าน (กพสม.) ที่มีรายได้ต่ำ

สอดคล้องกับศุภฤกษ์ โรจนธรรม (2532 : 95) ได้ทำการศึกษา เรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหมู่บ้าน ตามโครงการสาธารณสุขมูลฐาน : ศึกษาเฉพาะหมู่บ้านสาธารณสุขมูลฐานดีเด่น ของจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง พบว่าประชาชนที่มีรายได้สูง มีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการสาธารณสุขมูลฐานมากกว่าประชาชนที่มีรายได้ต่ำ

จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่ารายได้มีผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำรายได้มาเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยคาดว่า รายได้เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

5.4 การเป็นผู้นำกลุ่ม

การเป็นผู้นำกลุ่มได้เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ดังนี้

สกันท์ จันทรักษ์ (2528 : 63-71) ได้ศึกษาปัจจัยบางประการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดตั้งศูนย์เยาวชนตำบล จังหวัดตรัง ผลการศึกษาพบว่า หัวหน้าครอบครัวที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ที่เป็นหรือเคยเป็นผู้นำการติดต่อกับพัฒนาการ การรับฟังข่าวสาร การติดต่อกับผู้นำท้องถิ่น มีความรู้ความเข้าใจเรื่องศูนย์เยาวชน จะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดตั้งศูนย์เยาวชนตำบล

และอาสาพท์ เกษมทรัพย์ (2524 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนชุมชนของผู้ปกครองในเขตอำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร ผลการศึกษาพบว่าผู้ปกครองที่เป็นผู้นำท้องถิ่น มีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนมากกว่าผู้ปกครองที่ไม่ได้เป็นผู้นำท้องถิ่น

จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่าผู้นำกลุ่มมีผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำผู้นำกลุ่ม มาเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยคาดว่า ผู้นำกลุ่มเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

5.5 การเป็นสมาชิกกลุ่ม

การเป็นสมาชิกกลุ่มได้เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ดังนี้

จำนง ไพโรจน์ (2533 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน ต่อโครงการสันติमितในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษา พบว่า การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมมีระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001

และประพันธ์ ตรีบุปผา (2539 : 127-128) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม ในหมู่บ้านอาสาสมัคร และป้องกันตนเอง (หมู่บ้าน อพป.) : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคม มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม

สอดคล้องกับอรอนงค์ ธรรมกุล (2539 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น พบว่า การเป็นสมาชิกกลุ่ม เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้องค์กรชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น

จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่าการเป็นสมาชิกกลุ่มมีผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำการเป็นสมาชิกกลุ่ม มาเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยคาดว่า การเป็นสมาชิกกลุ่มเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

5.6 การได้รับการฝึกอบรม

การได้รับการฝึกอบรมได้เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2523 : 49) ได้กล่าวว่า การพัฒนาสังคมจะสำเร็จได้นั้น ต้องมุ่งพัฒนาคนโดยใช้วิธีการฝึกอบรม ซึ่งอาจจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้

และสมนึก ปัญญาสิงห์ (2524 : 131-134) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต พบว่าการได้รับคำแนะนำและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมีผลต่อการปฏิบัติงานของคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตให้ประสบความสำเร็จ

ส่วนศักดิ์พงษ์ นิลไพรัช (2532 : 75) ได้ทำการศึกษาเรื่อง องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดของสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต พบว่า สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตที่ได้รับการประชุมชี้แจงหรือได้รับการอบรมมีการ

ยอมรับการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดสูงกว่าสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตที่ไม่ได้มาประชุม หรือไม่ได้รับการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

สอดคล้องกับไชย พรหมศรี (2533 : 74-76) ได้ทำการศึกษาเรื่องปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่อเนื่องของสมาชิกศูนย์เยาวชนตำบล พบว่า กลุ่มที่มีโอกาสได้ฝึกอบรมหรือผ่านการฝึกอบรมมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่อเนื่องของสมาชิกศูนย์เยาวชนตำบลสูงกว่ากลุ่มที่ยังไม่เคยผ่านการฝึกอบรม

และจำเป็น ชาญชัย (2535 : 91) ได้ทำการศึกษา เรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับการจัดตั้งกองทุนยา และเวชภัณฑ์ประจำหมู่บ้านของประชาชน พบว่า การประชุมชี้แจงของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมีความสัมพันธ์กับการยอมรับการจัดตั้งกองทุนยาและเวชภัณฑ์ประจำหมู่บ้านของประชาชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่า การได้รับการฝึกอบรมมีผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำการได้รับการฝึกอบรม มาเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยคาดว่า การได้รับการฝึกอบรมปีปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

5.7 การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ

การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเกิดขึ้น เมื่อพวกเขาได้เรียนรู้ถึงประโยชน์ที่พวกเขาจะได้รับจากการดำเนินงานตามโครงการ ซึ่งประโยชน์อาจเป็นได้ทั้งประโยชน์ทางวัตถุ ทางด้านสังคมหรือส่วนตัว (Cohen and Uphoff 1980 อ้างถึงใน สุวัฒน์ สมจิตรสกุล : 35) ดังการศึกษาของ

ศันสนะ ตันติชาติ (2533 : 66-68) และจำนง ไพโรจน์ (2533 : บทคัดย่อ) ซึ่งพบว่าการได้รับผลประโยชน์จากโครงการ ก่อให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องการมีส่วนร่วมของโครงการ

เช่นเดียวกับการศึกษาของมิกาแอล อดุลย์เกษม (2538 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาวิจัยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหมู่บ้าน : กรณีศึกษาบ้านทับคริสต์ อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า ปัจจัยการคาดหวังในผลตอบแทนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาหมู่บ้าน

และวิไลวรรณ แซ่หว่า (2541 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาปัจจัยในการพยากรณ์การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานหมู่บ้านสุขภาพดีถ้วนหน้าของประชาชนในจังหวัดนราธิวาส พบว่า ปัจจัยการคาดหวังเกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้รับ สามารถพยากรณ์การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานหมู่บ้านสุขภาพดีถ้วนหน้า

สอดคล้องกับการศึกษาของสุวัฒน์ สมจิตรสกุล (2539 : 65) เกี่ยวกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนในอำเภอปลาดิบ

จังหวัดนครพนม ผลการศึกษาพบว่า การยอมรับในประโยชน์ของศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนในขั้นตอน

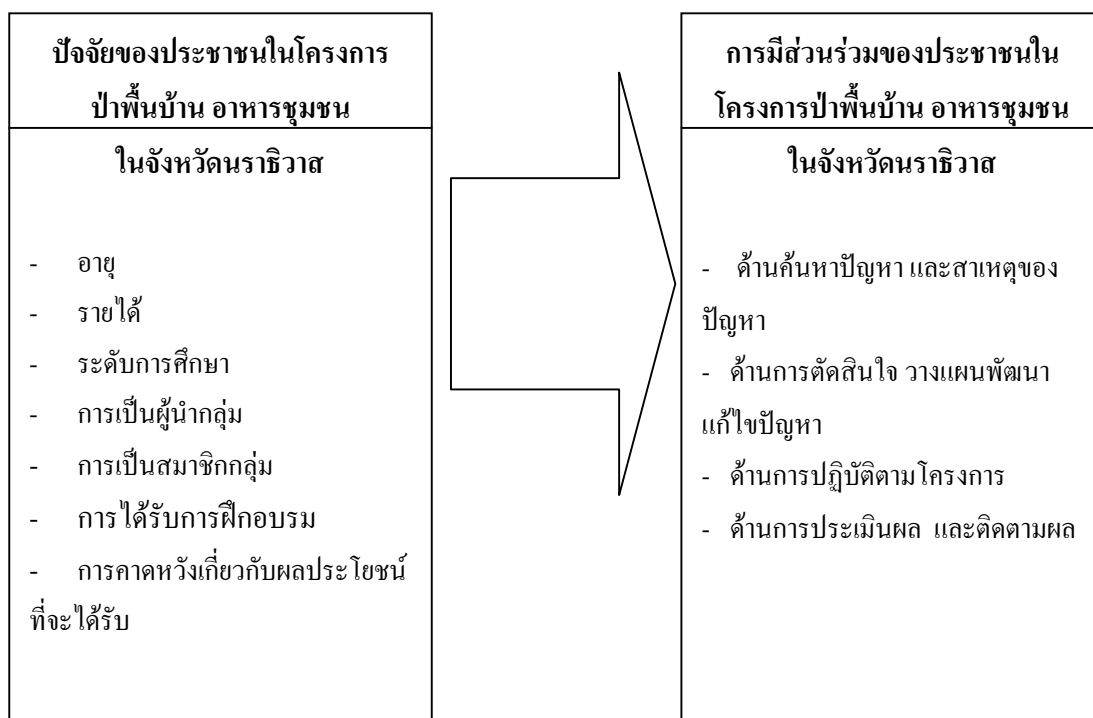
จากการศึกษาวิจัยข้างต้น จะพบว่าการคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับมีผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำการคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ มาเป็นตัวแปรอิสระในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยคาดว่า การคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

ในการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและคาดว่า ปัจจัยต่อไปนี้ คือ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำ กลุ่มการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม และการได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ น่าจะเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดและยึดถือเป็นแนวทางในการกำหนดตัวแปร และสมมติฐานในการวิจัยนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนสามารถประมวลได้เป็น 7 ปัจจัย คือ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำ กลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่ม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ โดยปัจจัยทั้ง 7 ประการนี้เป็นปัจจัยที่คาดว่าจะมีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ในจังหวัดนครพนม จากแนวความคิดดังกล่าวสามารถเขียนเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ได้ดังนี้

ภาพประกอบ 1 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน
อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

จากภาพประกอบ 1 แสดงให้เห็นว่า คุณลักษณะของประชาชนที่เกี่ยวกับ อายุ รายได้ ระดับการศึกษา การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

วัตถุประสงค์

ในการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนในเขตจังหวัดนราธิวาส มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ทั้ง 4 ด้าน คือ
  - 1.1 การมีส่วนร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
  - 1.2 ด้านการมีส่วนร่วมตัดสินใจวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา
  - 1.3 ด้านการมีส่วนร่วมปฏิบัติกิจกรรมตามโครงการ

1.4 ด้านการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผล

2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอายุ รายได้ ระดับการศึกษา การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ กับ การมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส ทั้ง 4 ด้าน
3. เพื่อศึกษาปัจจัยที่สามารถพยากรณ์การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส ทั้ง 4 ด้าน
4. ศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

สมมติฐาน

ผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ดังนี้

1. อายุ ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับของประชาชน จะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส
2. อายุ ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับของประชาชน สามารถพยากรณ์การมีส่วนร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

ความสำคัญและประโยชน์

ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัยในครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1. ด้านความรู้

1.1 ทำให้ทราบถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ทั้ง 4 ด้าน คือ

- 1) ร่วมคิดค้นปัญหาและสาเหตุของปัญหา
- 2) ร่วมตัดสินใจวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา
- 3) ร่วมปฏิบัติกิจกรรมตามโครงการ
- 4) ร่วมติดตามประเมินผลโครงการ

1.2 ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆตามตัวแปรอิสระกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส

1.3 ทำให้ทราบถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน จังหวัดนราธิวาส

1.4 ทำให้ทราบถึงอุปสรรค และข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาของการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

2. ด้านการนำไปใช้

การวิจัยครั้งนี้ สามารถนำเสนอผลการวิจัยต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้แก่ ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ ศูนย์ปฏิบัติการโครงการพิเศษ ป่าไม้เขต ป่าไม้จังหวัด ป่าไม้อำเภอ เพื่อเป็นแนวทาง ดังต่อไปนี้

2.1 นำผลการวิจัย เรื่องระดับความสัมพันธ์ และตัวพยากรณ์ไปใช้ปรับปรุงแนวทาง และระบบการทำงานในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างเหมาะสม ดังนี้

2.1.1 หน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ที่วางแผนและนโยบาย สามารถนำผลการวิจัยที่ได้เป็นแนวทาง และข้อมูลเบื้องต้น ในการกำหนดแนวทางในการวางแผน และการปฏิบัติงานของหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน

2.1.2 หน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติงาน สามารถนำเอาผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการประชาสัมพันธ์ชักจูง ให้ประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อป้องกันการลดลงของจำนวนป่าไม้และลดปัญหาความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น สามารถนำเอาตัวพยากรณ์ที่ได้มาพิจารณาหากกลุ่มเป้าหมาย และกำหนดลำดับความจำเป็นเร่งด่วนในการทำงาน เป็นต้น

2.2 ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานของรัฐในงานด้านป่าชุมชน โดยนำเอาผลการวิจัยที่ได้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน โดยเฉพาะงานที่จะประสานความร่วมมือและการสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน ตลอดจนการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่ประชาชน

2.3 ผลการวิจัยทำให้ทราบปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะในการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถทราบปัญหาได้ชัดเจนขึ้น นำมาแก้ไขปรับปรุงโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนได้ตรงกับความต้องการของประชาชนให้มากยิ่งขึ้น

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1. ประชากร (Population)

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนและอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป้าหมายตามโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน ในปีงบประมาณ 2542 ในจังหวัดนราธิวาส จำนวน 6 หมู่บ้าน จำนวนหลังคาเรือน 948 หลังคาเรือน มีจำนวน 948 คน (ข้อมูลจากการสำรวจ สำนักงานป่าไม้จังหวัดนราธิวาส ปี 2542)

2. กลุ่มตัวอย่าง (Sample)

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มาจากการคำนวณขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยอาศัยสูตรยามาเน่ (อ้างถึงใน ประคอง กรรณสูต, 2538 : 11) และใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างตามระดับชั้นอย่างเป็นสัดส่วน (Proportional Stratified Simple Random Sampling) ได้กลุ่มตัวอย่างประชาชนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือน และอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป้าหมายตามโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในปีงบประมาณ 2542 ในจังหวัดนราธิวาส รวมทั้งสิ้น 281 คน

3. ตัวแปร (Variables)

3.1 ตัวแปรอิสระ ได้แก่

3.1.1 อายุ

3.1.2 รายได้

3.1.3 ระดับการศึกษา

3.1.4 การเป็นผู้นำกลุ่ม

3.1.5 การเป็นสมาชิกกลุ่ม

3.1.6 การได้รับการฝึกอบรม

3.1.7 การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ

3.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนในจังหวัดนราธิวาส ทั้ง 4 ด้าน คือ

3.2.1 ด้านการมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา

3.2.2 ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา

3.2.3 ด้านการมีส่วนร่วมปฏิบัติกิจกรรมตามโครงการ

3.2.4 ด้านการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผล

นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้ได้นิยามศัพท์เฉพาะเพื่อความเข้าใจตรงกัน และง่ายต่อการทำความเข้าใจ

เข้าใจในคำบางคำที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

1. **ปัจจัย** หมายถึง องค์ประกอบต่างๆที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ซึ่งมี 7 ปัจจัย ได้แก่ อายุ รายได้ ระดับการศึกษา การเป็นผู้นำกลุ่ม การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ
2. **การมีส่วนร่วมของประชาชน** หมายถึง การที่ประชาชนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนในจังหวัดนราธิวาสที่เข้าร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ตามลักษณะของการมีส่วนร่วมทั้ง 4 ด้าน ดังนี้
  - 2.1 ด้านการมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา หมายถึง ร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา รวมทั้งร่วมประชุมปรึกษาหารือถึงปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้นในชุมชน และร่วมคัดเลือกปัญหาที่สำคัญที่สุดของชุมชน
  - 2.2 ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา หมายถึง ร่วมคิดและพิจารณาตัดสินใจหาแนวทางในการแก้ปัญหาป่าไม้
  - 2.3 ด้านการมีส่วนร่วมปฏิบัติกิจกรรมตามโครงการ หมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนที่ได้วางแผนไว้ เช่น ร่วมออกแรงงาน ร่วมออกเงินทุน ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ
  - 2.4 ด้านการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผล หมายถึง ร่วมติดตามผลและประเมินผลกิจกรรมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนที่ได้ดำเนินการมาตั้งแต่ต้นจนเสร็จสิ้นกิจกรรม
3. **ป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน** หมายถึง บริเวณที่มีพืชผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ ขึ้นอยู่ประกอบด้วยพืชชั้นสูง ที่มีต่อลำเลียง เช่น ไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เถา ไม้ล้มลุก และพืชชั้นต่ำจำพวกเห็ดชนิดต่างๆ ที่สามารถนำมาเป็นอาหาร และประโยชน์ใช้สอยอื่นๆได้
4. **โครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน** หมายถึง โครงการที่มีขึ้นตามนโยบายเร่งด่วนและสำคัญของอธิบดีกรมป่าไม้ เพื่อให้ชุมชนได้มีแหล่งอาหารพื้นบ้านสำหรับบริโภคในหมู่บ้าน โดยมีขนาดพื้นที่แปลงเล็ก ขนาดตั้งแต่ 3 - 10 ไร่ขึ้นไป ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก
5. **ป่าชุมชน** หมายถึง พื้นที่ที่มีต้นไม้ ซึ่งให้ประโยชน์แก่ราษฎรทั้งทางตรงและทางอ้อม ด้านระบบนิเวศ ประโยชน์จากเนื้อไม้และผลผลิตของป่า ทั้งนี้อาจมีอาณาบริเวณพื้นที่หนึ่งหรือเป็นแถวเป็นแนวตามริมถนนหรือคลองส่งน้ำก็ได้
6. **อายุ** หมายถึง จำนวนปีของอายุที่แท้จริงของประชาชนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนนับจากวันที่เกิดจนถึงวันที่ตอบแบบสอบถาม
7. **รายได้** หมายถึง จำนวนเงินที่ได้รับจากการตอบแทนในการประกอบอาชีพของครอบครัวเป็นรายเดือนที่แท้จริง
8. **ระดับการศึกษา** หมายถึง ระดับการศึกษาที่ประชาชนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทน

หัวหน้าครัวเรือนเข้าร่วมในโครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนได้รับจนถึงวันตอบแบบสอบถาม ตามหลักสูตรของรัฐอย่างเป็นทางการ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือไม่ได้เรียนหนังสือหรือเรียนต่ำกว่าภาคบังคับ และจบการศึกษาภาคบังคับ (ป.6) หรือสูงกว่า

9. การเป็นผู้นำกลุ่ม หมายถึง ผู้ที่เป็นหรือเคยดำรงตำแหน่งกำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำสตรี ผู้นำเยาวชน เป็นผู้ที่มีการมีในระดับหมู่บ้านและตำบล

10. การเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆในชุมชน หมายถึง การที่หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนเข้าไปเป็นสมาชิกของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในชุมชน ซึ่งมีการดำเนินงานโดยมีวัตถุประสงค์ใดวัตถุประสงค์หนึ่ง เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเยาวชน และอื่นๆ ที่มีกิจกรรมร่วมกันเพื่อวัตถุประสงค์เดียวกัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มใดๆ ในชุมชน เป็นสมาชิกกลุ่ม 1 กลุ่ม และเป็นสมาชิกกลุ่ม 2 กลุ่มหรือมากกว่า

11. การคาดหวังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ หมายถึง การที่หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนมีความคาดหวังว่าจะได้รับผลประโยชน์ เมื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการ ทั้งที่เป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ทางด้านสังคม หรือส่วนตัว ซึ่งแบ่งเป็น 5 ระดับ

12. การได้รับการฝึกอบรม หมายถึง การที่หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนเคยผ่านการประชุมอบรม หลักสูตรต่างๆเกี่ยวกับด้านป่าไม้ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เคยได้รับการฝึกอบรม และไม่เคยได้รับการฝึกอบรม